

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії України

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Періодичні видання для дітей та підлітків в УРСР (1930-1950-ті рр.)»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Водошняк Христина Євгенівна

Керівник: д.і.н., проф.

Посохова Людмила Юріївна

Рецензент: к.і.н., доц.

Любавський Роман Геннадійович

Харків – 2023

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Періодичні видання для дітей та підлітків в УРСР у 1930-ті роки.....	17
Розділ 2. Дитяча преса в УРСР під час Другої світової війни.....	31
Розділ 3. Газети й журнали в УРСР для дітей та підлітків у 1945-1950-ті роки.....	43
Висновки	
Список джерел та літератури	

ВСТУП

З розпадом Радянського Союзу історики частіше стали застосовувати концепцію тоталітаризму у поясненні сутності «радянського дитинства». Дитячі державні установи, піонерська організація, комсомол, і сім'я представлялися цілком успішними лабораторіями по створенню нового типу людини Homo Sovieticus

Дитяча й підліткова періодика в УРСР, що виходила друком з 1930-тих по 1950-ті роки утвердилась як один з головних інструментів пропагування комуністичної ідеології, засобом за допомогою якого виховували нове покоління, яке було б корисним для держави та відповідало необхідним критеріям та вимогам тоталітарної системи. Саме тому такі джерела становлять неабияку цінність для дослідників, навіть у журналах для дітей молодшого шкільного віку ми можемо знайти та проаналізувати політичні курси СРСР, зміни в них та їх практичне втілення. Тобто преса, особливо при такому державному контролі та цензурі стає своєрідним дзеркалом своєї епохи, оскільки висвітлює різні сфери життя в державі: економічну, політичну, культурну, релігійну та інші.

Обґрунтування наукової та суспільно-політичної актуальності теми

Наразі не існує жодної спеціальної праці, яка б стосувалася дитячої та юнацької періодики 1930-1950-тих років. Саме тому, на мою думку, актуальним стає аналіз дитячої преси цієї доби, яка мала неабиякий ідеологічний вплив на своїх маленьких читачів та містить велику кількість цінної інформації.

Джерел для вивчення теми про дитячі й підліткові періодичні видання 1930-1950-тих років минулого століття чимала кількість, що робить можливим здійснення різноманітних досліджень цього питання для багатьох науковців. Однак, дитяча періодика як особлива, специфічна галузь публіцистичної діяльності залишається недостатньо вивченою.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що в межах цієї роботи детально розглянуті питання, які тісно перекликаються із сьогоденням. Насамперед феномен пропаганди, а саме використання періодики як інструменту поширення певної ідеології. Тема війни, що активно використовувалась на сторінках дитячої преси, воєнізація суспільної свідомості, вплив війни на молоде покоління. Гендерний аспект, різниця у вихованні дівчат та хлопців в СРСР, державна політика щодо цього питання.

Аналіз праць з питань розвитку дитячої періодики свідчить про те, що більшість наукових розвідок сучасників, радянських дослідників присвячені загальним дослідженням періодичної преси, зокрема педагогічної. Щодо дитячої періодики, то в Україні на сьогодні немає жодного цілісного дослідження з даної проблеми. Саме тому, на мою думку, актуальним стає аналіз дитячої преси 1930-1950 років, адже тема є недостатньо вивченою та стосується важливих соціально - політичних питань, що є на часі.

Об'єкт та предмет дослідження

Об'єктом цієї дипломної роботи є – дитячі й підліткові видання, які виходили протягом 1930-1950-тих років на території Української Радянської Соціалістичної Республіки.

Предмет дослідження – закономірності розвитку періодичних видань для дітей та підлітків в УРСР протягом 1930-1950-тих років, їх специфіка, особливості комуністичної пропаганди та функції цих видань.

Хронологічні межі дослідження

Хронологічні межі мого дослідження охоплюють період з 1930-тих років до кінця 1950-тих років. Однак у цьому дослідженні я інколи згадувала газети й журнали, що почали виходити друком в середині 20-тих років, оскільки на їх базі виникали нові видання у 30-ті роки минулого століття, або вони продовжували розвиватися в цей час, набуваючи величезної популярності.

Територіальні межі дослідження

Досліджуючи питання про дитячі й підліткові періодичні видання (1930-1950-тих. рр.) я намагалася за допомогою використаної літератури та джерел охопити журнали й газети з різних міст УРСР.

Історіографічний огляд літератури

Під час роботи над бакалаврською дипломною роботою було використано три групи наукової літератури: наукові праці радянської доби, сучасна історіографія та дослідження іноземних авторів.

Радянська доба історіографії характеризується аналітичними оглядами дитячих журналів та газет, що представлені у публікаціях дослідників періодичної преси (насамперед дитячої) періоду 20-30-х років ХХ ст., серед яких В. Арнаутов¹, Л. Гострий, А. Журавський, С. Кільколик, В. Лір,² М. Миронов,³ І. Петровський, О. Попов, В. Таран, Я. Чепіга. У своїх працях науковці розглядали періодичні видання як загально педагогічні, так і “спеціальну” піонерську періодику. В тогочасних працях дослідники періодичної преси, аналізували пресу в контексті агітатора дитячого руху, підкреслювали її надзвичайне значення як могутнього засобу комуністичного виховання дітей. У цей час також виходять хрестоматії⁴ та «керівні» матеріали про пресу⁵.

¹ Арнаутов В. П'ять років дитячої періодичної преси на Україні / В. Арнаутов // Дитячий рух. – 1927. – № 7 – 8. – С. 18 – 21.

² Лір В. Піонерські газети та часописи (“Червоні квіти”, “Октябрьские Восток”) / В. Лір // Дитячий рух. – 1926. – № 3. – С. 39 – 41.

³ Миронов М. Дитяча преса – могутній засіб комвиховання / М. Миронов // Дитячий рух. – 1932. – № 22. – С. 8 – 10.

⁴ Земляний А., Смородін М. Про пресу: Марксистсько-ленінська хрестоматія. — Харків: Пролетар, 1932. — 263 с.; Печать должна работать по-новому / Сост. А. Быстров, Г. Наботов, Н. Шур. — Л.: Прибой, 1932. — 156 с.

⁵ Фогелевич Л. Основные директивы и законодательство о печати: Системат. сб. — М.: Юриздат, 1930. — 130 с.

Небагату джерельну базу становлять більш пізні праці радянських вчених, які розглядали дитячу періодику в контексті ідеологічного впливу, комуністичного виховання та агітації серед дітей різних вікових груп (Л. Колесова¹, М. Алексєєва², М. Холмов³). В монографії М. Холмова зібрано унікальний матеріал про становлення преси для юних читачів, проаналізовано існуючі часописи їх структуру та зміст.

Основні проблеми, що досліджувалися у працях радянських дослідників це: роль та функції преси для виховання молодого громадянина; її відповідність комуністичній ідеології; вплив преси на світогляд читачів; інструменти за допомогою яких відбувалося ефективне виховання «нової людини». Тобто преса виступає як частина пропагандистської машини. Таким чином, наукові дослідження цього періоду не можуть повною мірою висвітлити всю проблематику цього явища, оскільки досить часто наукові праці радянських дослідників були політично заангажовані.

Серед сучасних робіт, присвячених історії дитячої преси виділяються дослідження Ю. Стадницької⁴, В. Владимірова⁵, Т. Трачука⁶ та інших. У праці Ю. Стадницької авторка дійшла висновків, що періодичні видання для дітей та підлітків є специфічним джерелом інформації, що виконує просвітницьку функцію, науко-пізнавальну та морально-виховну. Монографія В.Владимірова є досить ґрунтовною і охоплює історію періодики протягом 1919-1991 років. В його праці окремі розділи присвячені партійно-радянській пресі, періодиці, що виходила в роки Другої світової війни та у повоєнні роки. Окреме місце було присвячене огляду газет і журналів для юних читачів.

¹ Колесова Л. Пионерские журналы в истории советской детской литературы 20—30-х годов : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.08 «Журналистика» / Л. Колесова. — Петрозаводск, 1966. — 25 с.

² Алексєєва М. Советские детские журналы 20-х годов / М. Алексєєва ; под. ред. А. Западова. — М. : Изд-во МГУ, 1982. — 132 с.

³ Холмов М. Становление советской журналистики для детей / М. Холмов — Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. — 209 с.

⁴ Стадницька Ю. Дитяча публіцистика як об'єкт дослідження // Вісник СумДУ. — 2006. — № 3 (87). — С. 20—24.

⁵ Владиміров В. А. Історія української журналістики (1917–1991): Навч. посіб. / В. А. Владиміров. — К.: МАУП, 2007. — 174 с.

⁶ Трачук Т. А. Розвиток журналістичних досліджень в Україні протягом 30–80-х років ХХ століття.

В ґрунтовній монографії «Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби)» львівської ученої Е. Огар висловлені слушні зауваження, що стосуються не тільки книги, а й преси. Дослідниця вказує: «Сьогодні вкрай важливо «перепрочитати» крізь призму сучасних знань праці видатних діячів української науки, освіти, культури, які зверталися до проблем дитячої літератури, книги, дитячого читача, чий літературний, публіцистичний, видавничий і водночас науковий досвід надає висловленим думкам особливої ваги і значущості. Актуалізуючи найціннішу, з нашого погляду, інтелектуальну спадщину минулого, можна нарешті крок за кроком відновити повну історію як самої української дитячої літератури, так і науки про неї»¹. Вчена окремо розглядала особливості періодичних видань для дітей та підлітків, а саме психологічно-педагогічні чинники побудови тексту, характерні риси редагування та оформлення матеріалів.

Окремо можна виділити праці Н. Вернигори², яка займалася вивченням дитячої періодики ХХ століття, досліджувала жанрово-тематичний аспект видань для дітей та особливості їх оформлення. Т. Давидченко³ у своїй праці займалася систематизацією преси для дітей та підлітків, що виходили друком протягом 1775-1991 років.

Також були залучені праці присвячені розвитку журналістики та аспектам мовознавства. Наприклад, В. Різун⁴ у своїх публікаціях дослідив проблеми текстотворення та редагування, що в загальному теоретичному спектрі охоплює також періодику для дітей. Серед праць, що стосуються сучасних проблем у

¹ Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) : моногр. / Емілія Огар. — Львів : Світ, 2012. — С. 320.

² Вернигора Н. М. Роль періодичних видань для дітей у формуванні мовних навичок // Стиль і текст. — К., 2005. — Вип. 6. — С. 164—167.

³ Давидченко Т. «Типологічне обличчя» дитячих газет та журналів (1775—1991 рр.) // Творчі та ор - ганізаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. пр. / Нац. університет «Кієво-Могилянська академія» ; Галиць кий ін - ститут імені В'ячеслава Чорновола. — Тернопіль ; Львів : ЛА «Піраміда», 2008. — Т. 2. — С. 174—179.

⁴ Різун В. В. Літературне редагування : підручник / В. В. Різун. — К. : Либідь, 1996. — 240 с.

періодиці можна виділити дослідження Н. Шевченко¹, які присвячені гендерним стереотипам, розглядає важливі питання творення текстів для малих читачів Т. Артмчук² та обґрунтовує вікові можливості сприйняття інформації, а також розглядає способи впливу на дитячу свідомість з метою виховання та формування в усвідомленні юного читача відповідних суспільно-моральних чинників.

Спільною рисою всіх досліджень сучасного періоду можна назвати те, що вони присвячені з'ясуванню ролі дитячої періодики у суспільних, культурних, державотворчих процесах тощо. Це свідчить про те, що підхід науковців до вивчення зазначеної наукової проблеми було якісно змінено. Підсумовуючи, можна виділити декілька основних проблем, що досліджувалися у сучасній історіографії: типологія періодики для дітей та підлітків, функціональні особливості дитячої преси, комунікативний аспект дитячої періодики, мова дитячих періодичних видань, змістове наповнення періодики для дітей. Проте більшість наукових розвідок присвячені загальним проблемам преси або окремим аспектам (наприклад, педагогічним чи психологічним).

Великі заслуги вивчення історії дитинства ХХ століття належать американським та європейським дослідникам. Серед них безумовним лідером є англійський історик К. Келлі³. Власне повоєнному юнацтву присвячено дисертаційне дослідження історика Ю. Фюрста «Останнє сталінське покоління: молодь, держава, комсомол (1945-1953)»⁴. У роботах Д. Данстана⁵ та Л.

¹ Шевченко Н. П. Гендерні стереотипи та способи їх подолання (на матеріалі літературно-художніх видань для дошкільнят) // Наукові записки Ін - сти туту журналістики. — К., 2006. — Т. 25. — Жовт.— груд. — С. 114—121.

² Артмчук Т. Штampi в газетній періодиці для дітей // Стиль і текст. — К., 2001. — Вип. 2. — С. 230—235.

³ Келлі К. Маленькие граждане большой страны; интернационализм, дети и советская пропаганда // НЛО.2003.№ 60. С. 218.

⁴ Furst J. Stalin's Last Generation: Youth, State and Komsomol, 1943-1953: PhD Thesis, London School of Economics, 2003; Furst J. Prisoners of the soviet self// Europe-Asia Studies. Vol. 54. №3.2002. P. 353-375.

⁵ Dunstan J. Soviet Scholling in the Second World War. N.Y., 1997.

Холмса¹ розглянуто питання радянської державної політики у сфері освіти у 1940-ті рр.

У монографіях Ш. Фітцпатріка², С. Девіса³, Д. Хоффмана⁴ аналізується соціальна політика в контексті дискусій про сутність трансформації радянського суспільства в роки сталінізму. Соціальні та економічні аспекти повоєнної радянської історії представлені в дослідженнях В. Данема⁵, А. Вайнера⁶, К. Ботерблюма⁷, Д. Фільтцера⁸ та інших авторів.

Проте праці закордонних дослідників є більш загальними та допоміжними у дослідженнях періодики для дітей та підлітків в УРСР, оскільки стосуються загальних питань, насамперед: соціально-політичне становище, культурне життя та сутність тоталітаризму в СРСР протягом 1930-1950-тих років. Ці праці дали можливість проаналізувати історичне тло на якому відбувалося становлення і розвиток преси, умови, що в свою чергу впливали на характер та зміст газет і журналів для дітей та підлітків.

Таким чином, у вітчизняній та закордонній історіографії з'явилося чимало досліджень, присвячених проблемам радянського дитинства, тоді як систематизація та порівняння різних періодів залишається, за рідкісним винятком, поза увагою фахівців. На часі поява узагальненої наукової розвідки, яка б систематизувала та уточнила питання дитячої періодики в Україні.

¹ Holms L. School and Schooling under Stalin, 1931-1953// Educational reform in post-Soviet Russia : legacies and prospects/edited by Ben Eklof, Larry E. Holmes, and Vera Kaplan. London and NeTM!. York, 2005. P. 56-101
under Stalin, 1931-1953// Educational reform in post-Soviet Russia : legacies and prospects/
edited by Ben Eklof, Larry E. Holmes, and Vera Kaplan. London and NeTM!. York, 2005. P. 56-101.

² Fitzpatrick S. Tear off the masks!: identity and imposture in twentieth-century Russia. Princeton: Princeton University Press, 2005.

³ Davies S. Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda, and Dissent, 1934 - 1941. Cambridge, Cambridge University press, 1997; Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life n Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s. Oxford, Oxford University Press, 1999.

⁴ Hoffman David L. Mothers in the Motherland: Stalinist Protonalism in its Pan-uropean Context // Journal of Social History. Fall. 2000. P. 35-54.

⁵ Dunham V. In Stalin's Time: Middleclass values in Soviet fiction. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

⁶ Weiner A. Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution. Princeton: Princeton University Press, 2001.

⁷ Boterbloem K. Life and Death under Stalin: Kalinin Province, 1945-1953. Montreal: McGill- Queen's University Press, 1999; Dunham V. In Stalin's Time: Middleclass values in Soviet fiction. Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

⁸ Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and the Restoration of the Stalinist System after World War Second .Cambridge: Cambridge University Press, 2002.

Аналіз джерел

Джерельна база дослідження складається з періодичних видань та актових джерел. Періодичні видання надають декілька можливостей для дослідників: по-перше, аналізувати багатоаспектний комплекс джерел, що утворився в процесі життєдіяльності суспільства, в рамках певної ідеологічної, політичної, економічної системи; по-друге, можливість проникнення та осмислення епохи, організації, певної групи людей, простежуючи шлях отримання і викладу інформації публічного характеру в широкі маси.

Законодавчі акти, постанови і розпорядження, планово-звітна документація належать до актових джерел, тобто до тих, що були створені в процесі діяльності різних державних, громадських чи приватних установ, організацій, підприємств тощо. Вони характеризуються діловим, офіційним характером, різним змістом, усталеною формою й формуляром окремих зразків. Ці документи регулюють та спрямовують всю повсякденну роботу державних та громадських організацій, вводять відносини між громадянами та організаціями у певну юридичну норму.

Як нам зрозуміло то комуністична партія ретельно контролювала періодичні видання, а також дитячу пресу, видаючи відповідні постанови та накази щодо цих видань. Це різноманітні декрети¹, положення², закони, укази³, постанови радянської влади, що стосувалися дитячих та юнацьких періодичних видань. Законодавчі акти вимагають суворого та об'єктивного аналізу як юридичні документи та як історичні джерела. Особливість джерел цього виду визначається тим, що вони відображають історичну дійсність не в фактах, а в юридичних нормах, аналіз яких дає можливість історику робити висновки про політичний та економічний стан суспільства, розвиток соціальних процесів,

¹ Декрети Радянської влади. – Т.2. – М., 1959. – С.569

² ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966 / За ред. О. С. Капто. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. — 667с

³ О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении: сборник документов и материалов. М.: Мысль, 1972. 635 с

культури, моралі, приватних відносин тощо. Законодавчі акти владної верхівки яскраво показують ставлення партійного керівництва до дитячих видань, що дає зрозуміти важливість та значення цього інструменту, який вони міцно тримали у своїх руках.

Періодика містить найрізноманітнішу за походженням та жанрами інформацію, що робить роботу з ними ще більш ефективною для різнопланових досліджень. Дитячі й юнацькі газети й журнали містили в собі такі жанри: листи, оголошення, офіційні повідомлення, публіцистику.

Під час роботи з цими джерелами варто розуміти їх особливість. Насамперед те, що періодика за радянської доби була одним із головних засобів ідеологічної пропаганди, що слугувала на користь партійно-державної номенклатури, тому необхідно зважати на рівень цензури під час роботи з нею. Преса впливала на світогляд мас і в радянський період була вкрай заангажованою, однак не можна заперечувати, що цей тип джерел є невичерпним для історика.

Серед специфічних рис періодичних видань необхідно виділити: багатоплановість змісту, кожна окрема газета і журнал це окремий комплекс інформації, одноманітність оформлення та єдність ідейної спрямованості, змістовна актуальність, періодичність та регулярність, відсутність самостійності (особливо у радянський час, адже будь-яка газета чи журнал контролювалися).

Газету від журналу відрізняє те, що, як правило вона видається частіше (щоденно або щотижнево), висвітлює поточні актуальні події, має більш фактологічний характер. Журнал виходить не так часто (в основному щомісячно) та має більше аналітичних матеріалів, більш складне оформлення та ілюстративний матеріал.

Основними джерелами для мого дослідження були відцифровані газети й журнали або їх текстові копії (наприклад, видання: «Пионер»¹ (з 1924), «Еж» (1928-1935), «Чиж»² (1930-1941), «Мурзилка»³ (з 1924), «Дружные ребята», «Затейник», «Барвінок», «Пионерія»⁴ тощо). Також для більш детального вивчення цієї було проаналізовано зображеннями карикатур або ілюстрації, що були вміщені у пресі для юних читачів. Ці матеріали дають змогу напряму ознайомитися зі змістом тогочасною дитячої та юнацької періодики, проаналізувати значення вміщених у них матеріалів. Сучасним поглядом оцінити заідеологізованість цих видань, зіставити їх з тими, що друкуються зараз. Порівняти між собою журнали 1930-тих років з тими, що виходили у світ пізніше, оцінити зміну тем та якість друку. Найбільше інформації було отримано завдяки опрацюванню журналу «Мурзилка», пов'язано це із доступом до великої кількості відсканованих номерів цього видання, які я знайшла на інтернет-ресурсах⁵, зокрема онлайн-бібліотеках⁶ та архівах⁷.

У межах цього дослідження також важливо розрізняти газети і журнали, що були поділені за вікової категорією: преса для дошкільнят («Мурзилка», «Чиж»), молодших школярів («Еж», «Барвінок») та юнацтва («Пионер», «Пионерія»). Також преса поділялася за тематичним спрямуванням суспільно-політичний напрям («Пионер», «Пионерская правда»), розважальні («Еж»), науково-пізнавальні («Юний натураліст», «Затейник»).

Видання також поділялися на загальносоюзні: «Мурзилка», «Чиж», «Пионерская правда», хоча у дослідженні мова йде про УРСР, неможливо не звертатися до цих видань, адже вони були надзвичайно популярні на цій

¹ Детская журналистика СССР. – Л., 1974. – С. 432.

² Советские детские журналы. 1919–1941. URL: <https://val20101.livejournal.com/464055.html>

³ Архив Мурзилки. Том 1: История страны глазами детского журнала. 1924-1954. М.: ТриМаг, 2014. – С.119-171.

⁴ Пионерия Москвы: вехи истории (2018) // Про_ДОД: информационно-методический журнал. №2 (14), апрель. URL: <http://prodod.moscow/archives>

⁵ Журнали СРСР. URL: <https://sites.google.com/site/zurnalysssr/home>

⁶ Україніка - електронна бібліотека | НБУВ/ URL: <https://libraria.ua/> <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?S21CNR=20&S21REF=10&S21STN=1&C21COM=S&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21All>

⁷ LIBRARIA- цифровий архів періодики. URL: <https://libraria.ua/>

території та мали неабиякий вплив на свою аудиторію. Та пресу, що друкувалася безпосередньо в УРСР (як правило у місті Харків чи Київ): «Жовтень» (з 1945р.отримав назву «Барвінок»), «Червоні квіти» (з 1931 р. мав назву «Піонерія»).

Допоміжними джерелами під час дослідження цієї теми також можуть бути: історично-бібліографічні праці (довідники¹, енциклопедії², каталоги³ тощо), особливо цікавим для історика також будуть джерела особового походження (листи⁴, спогади⁵).

Таким чином, дана вибірка джерел є достатньо репрезентативною, оскільки обрані джерела майже повною відбивають досліджуваний об'єкт в цілому. Правдивість та об'єктивність зумовлена кількістю і якістю історичних джерел, що були залучені до цього дослідження, урахуванням соціально-історичного контексту, а також підходами до осмислення й інтерпретації історичних фактів.

Проаналізував велику кількість журналів та газет, стало можливим визначити в якій мірі радянська пропаганда впливала на читачів, як війна відобразилась на житті простих людей, ознайомитися з гендерними аспектами виховання у радянському суспільстві.

Мета й завдання дослідження

Мета – дослідити періодику для дітей та підлітків 1930-1950-тих років. Розглянути окремі газети та журнали, що виходили друком у зазначений вище період, дослідивши їх зміст та структуру.

¹ Бібліографія української преси, 1816–1916 / В. Ігнатієнко ; Укр. НДІ книгознавства. – Харків ; Київ, 1930. – 286 с.

² Ігнатієнко Варфоломій Андріанович // Бондар Ю. В. Енциклопедія для видавця та журналіста / Бондар Ю. В., Головатий М. Ф., Сенченко М. І. – Київ, 2010. – С. 107–131.

³ Качкан В.А. Українська преса в Україні та світі XIX-XX ст.: Історико-бібліографічне дослідження. - Т.І: 1812-1812-1890 рр. / Качкан В.А. , Сулятицький М.І. // Український історичний журнал. - 2009.

⁴ Бичко В. В. Вона дала мені все / В. В. Бичко // Піонерія України. 1917–1941 : зб.; документи, спогади, фотографії / уклад. І. С. Вави - лов. – К. : Молодь, 1979. – С. 77–83.

⁵ Пионерская печать в документах : сб. / сост. Ю. Н. Вишнева - ская. – Л. : Дворец пионеров им. А. Жданова, 1972.

Головними завданнями було:

- дослідити комуністичну систему поглядів на шпальтах преси для дітей і підлітків протягом 1930-1950-тих років;
- розглянути процес «воєнізації» періодики для дітей та підлітків протягом зазначеного періоду;
- проаналізувати гендерний аспект в газетах і журналах для дітей та підлітків протягом 1930-1950 років.

Методологія та методи дослідження

Методологічними основами бакалаврського дослідження є принцип історизму, всебічності й комплексності та системного підходу. Принцип історизму передбачає розглядання всіх процесів і явищ в їх розвитку, аналіз їх становлення, розвитку та занепаду. Завдяки цьому можливо встановити причинно-наслідкові зв'язки, врахувати особливі умови розвитку об'єкту дослідження.

Періодика для дітей та підлітків була розглянуто у хронологічній послідовності з урахуванням історичного контексту кожного окремого періоду (1930-ті роки, періодика часів Другої Світової війни, газети і журнали у повоєнні часи). Принцип всебічності передбачає комплексний аналіз періодичних видань, встановлення зв'язків між ними та зовнішніх чинників, що на них впливали. Системний підхід дозволив розглянути пресу для дітей і підлітків в УРСР (1930-1950-тих. рр..) як єдину цілісну систему.

Враховуючи мету, завдання, об'єкт та предмет дослідження було використано низку методів наукового пізнання: аналіз та синтез, історико-генетичний, історико-порівняльний методи.

До загальнонаукових методів дослідження, що були використані належать аналіз і синтез. Ці методи слугували допоміжним інструментом у моєму

дослідженні, допомагаючи у зборі великої кількості інформації, що стосується теми бакалаврської роботи.

Для класифікації часописів було використано метод типологізації, за допомогою якого було поділено пресу за тематичним спрямуванням та віковим призначенням.

Говорячи про власне історичні методи дослідження, то за допомогою історико-генетичного метода стало можливим дослідити розвиток дитячої періодики протягом 1930-1950-тих років минулого століття. А саме у послідовному розкритті властивостей, функцій, змін, у процесі її історичного руху. Історико-порівняльний метод полягає у зіставленні соціальних об'єктів у просторі та часі й виявленні схожості та відмінності між ними, тобто між собою були порівняні дитячі та підліткові видання, що виходили в різний час.

Наукова новизна

- Виявлено закономірності у розвитку періодичних видань для дітей та підлітків в УРСР протягом 1930-тих років.
- Досліджено відмінності та специфічність дитячих газет та журналів, що виходили в різні періоди. Визначено процес транслявання комуністичної пропаганди на сторінках преси для юних читачів, її особливості та функції.
- Схарактеризовано процес «мілітаризації» дитячих видань, зміни цього процесу протягом 1930-1950-тих років, особливості гендерної складової на шпальтах газет та журналів.

Перспективними напрямками є дослідження наступних періодів розвитку періодичних видань та їх порівняння з газетами і журналами для юних читачів 1930-1950-тих років. Особливо цікавими питанням для подальшої роботи є дослідження культу саме «українських вождів», дослідження не лише періодики, а її споживача (школярів) та виробника (редактори, художники, публіцисти), висвітлити те, як на сторінках дитячої та юнацької преси

відображалися тогочасні історичні події локального характеру, а не лише загальносоюзні процеси, і звичайно порівняти дитячу та загальну періодику, схарактеризувати основні відмінності.

Короткі відомості про апробацію результатів дослідження (наявність наукових публікацій, участь у наукових конференціях тощо):

Основні теоретичні та практичні результати роботи доповідалися на науковому гуртку кафедри історії України. Участь у роботі та публікація тез на міжнародній науковій конференції «Каразінські читання» (2023).

Розділ 1. ПЕРІОДИЧНІ ВИДАННЯ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ В УРСР У 1930-ТІ РОКИ

Цей розділ присвячений газетам і журналам для дітей та підлітків, що друкувалися протягом 1930-тих років в УРСР. Важливо проаналізувати зміст друківаних видань, особливості підходів до внутрішньої організації матеріалу та методів оформлення задля того, щоб виявити ті риси, які були характерними для дитячої та підліткової періодики цього часу.

Радянська держава була зацікавлена у становленні дитячої літератури нового зразка. З самого початку свого існування вона проголошувала, що видання для дітей та юнацтва мають виховувати нове покоління у дусі «комуністичної етики», «комуністичної моралі», що література – це зброя, яка не повинна потрапити до рук класового ворога – буржуазії¹. Ще однією тенденцією цих років було те, що саме періодичний друк висунувся на передній план, за словами Д. Фора, нові засоби масової інформації «вперше стали невіддільною частиною повсякденного життя»².

Прагнення охопити через газети та журнали всі сторони життя не могло не торкнутися дітей та підлітків. Дитина привчалася до постійної та незримої присутності авторитетного «голосу», що керував ним та спрямовував його, який впливає не тільки через громадські організації, що формуються (піонерський рух, комсомол і т. д.), а й через друк. М. А. Литовська називає цей процес «підміною активного громадянина активістом», яка у дитячій періодиці «виявляється найвиразніше». «Канали непомітного навчання слухняності через журналістику були, зважаючи на все, різними. По-перше, читачів привчали регулярно знайомитись із голосом влади, яким було за радянських часів будь-яке офіційне друковане видання. По-друге, у читачах виховували довіру до цього голосу, не зважаючи на те, що він вимовляв. По-третє, радянських людей

¹ Колесова Л. Н. Детские журналы в России. XX век. Петрозаводск: Изд-во ПетрГУ, 2009. 372 с.

² Фор Д. Сергей Третьяков: Факт // Формальный метод: Антология русского модернизма / Под ред. С. А. Ушакина. Екатеринбург; Москва: Кабинетный ученый, 2016. Т. 2: Материалы. С. 183–198

привчали до певного “тембру” – типу оформлення інформації, яку вони засвоюють...»¹.

Центральними органами Всесоюзної піонерської організації стають журнали: для підлітків — «Пионер» та «Костёр», для дітей, дошкільнят та молодших школярів — «Мурзилка»; методичний журнал «Вожатый»; профільні (або спеціалізовані) журнали з інтересів «Юный художник», «Юний техник», «Юний натуралист». Кожна союзна республіка мала свій друк для дітей поряд з центральними періодичними виданнями².

Спочатку розглянемо одну з найголовніших функції, яку виконували дитячі та підліткові газети й журнали, а саме ідеологічну. Цією ідеологічною метою було поєднання ентузіазму та ініціативи дітей робітників і селян (майбутніх піонерів) з ідеями революції, будівництва першої у світі соціалістичної держави. Процес постійної взаємодії ідейних основ будівництва соціалізму, доступно поданих дітям у формі гасел, закликів, звернень, з практично діяльністю масової дитячої організації (трудової, спортивної, військово-патріотичної, художньої) давав у результаті колективне знання, уявлення про цінності, формував світогляд.

Героїчні приклади з життя революціонерів, учасників Громадянської війни, батьків і дідів, молодих сучасників, ровесників піонерів, їх безкорисливе служіння народу, Батьківщині, образи реальних героїв, нагороджених вищими воєнними нагородами, та героїв літературних (як, наприклад, Тимур з повісті А. Гайдара «Тимур та його команда») служили ідеалом, моральним орієнтиром у колективному вихованні та особистому самовихованні. Можна стверджувати, що це також виконувало виховну функцію.

¹ Литовская М. А. Региональный журнал для детей в контексте советской периодики 1920–1930-х гг.: динамика идеологических приоритетов // «Убить Чарскую...»: парадоксы советской литературы для детей (1920-е – 1930-е гг.): Сб. ст. / Сост. и ред. М. Р. Балина, В. Ю. Вьюгин. СПб.: Алетейя, 2013. С. 110–134.

² Головин Ю. А., Зарахович И. С., Коханая О. Е. Отечественные средства массовой информации для детей : учеб. пособие. Кн. 1. М. 2011. 170 с.

Особливе місце у дитячій довоєнній періодиці займала тема вождів, передусім В.І. Леніна та І.В. Сталіна. До середини 1930-х рр.. основним, а то й єдиним, вождем представляється Ленін. Затвердженню пам'яті про Леніна в серцях і душах дітей надавалося велике значення. Як зазначає М. Тумаркін, історії про дитинство Леніна мали дати радянським дітям досконалий зразок для наслідування – образ енергійного, старанного хлопчика Володі, який ніколи не забував про свій обов'язок перед народом¹. Очікувалося, що в результаті прочитання подібних творів діти виростуть лояльними радянськими громадянами, а їхнє підліткове захоплення цим героєм у зрілості перетвориться на відданість Радянській владі.

Смерть Леніна у 1924 р. визначила характер розвитку ленінської теми у літературі для дітей. Відхід із життя зробив Леніна, по суті, епічним героєм і дозволив наділити його божественними рисами та немислимою для живої людини досконалістю. Основний розвиток мотив смерті та безсмертя Леніна отримав наприкінці 20-х років, коли культ Сталіна тільки зароджувався і Ленін залишався головним і майже єдиним Вождем. Про його смерть на сторінках дитячих журналів на той час писали постійно, а фото тіла Леніна, що лежить у труні, регулярно з'являлося у дитячих журналах того часу. Найчастіше матеріали про Леніна друкувалися у січневих номерах, присвячених роковинам його смерті.

Культ Сталіна, за словами М. Тумаркіна, до середини 1930-х практично витіснив культ Леніна: «До 1934 р. ідеалізований образ Леніна зайняв почесне місце в історії, виконуючи роль священного предка, тоді як культ Сталіна висунувся в радянському політичному ритуалі на чільне місце»².

Розглянемо докладно, як розкривався образ Сталіна на сторінках таких видань як «Ёж» та «Чиж» наприкінці 1920 – на початку 1930-х років. Сталін поставав перед читачем як учень та друг Леніна, і образ його зустрічався у

¹ Тумаркин Н. Ленин жив!: Культ Ленина в Советской России. СПб.: Акад. проект, 1997. С. 203.

² Тумаркин Н. Ленин жив!: Культ Ленина в Советской России. СПб.: Акад. проект, 1997. С. 234

текстах не часто. Матеріали про Сталіна частіше мали ілюстративний, ніж текстовий характер, і лише в другій половині 30-х років почали публікуватися вірші та оповідання, героєм яких був Сталін. Тема «вождь і діти» стосовно Сталіна в «Чиже» представлена лише у двох оповіданнях: «В гостях у Сталина»¹ і «Как я познакомилась с товарищем Сталиным»² – й у кількох ілюстраціях. Цікавою особливістю зображення Сталіна – є прагнення авторів віддалити вождя від читача: у більшості випадках Сталін знаходиться не поруч із героями, а десь далеко – у Кремлі, у казковому просторі, на трибуні Мавзолею чи на портреті. Безумовно, що образи вождів на сторінках дитячої періодики мали певний ідеологічний вплив на читачів. Формуючи таким чином довіру до чинної влади, відданість їй та захоплення керівниками держави.

Ще одним проявом комуністичної пропаганди можна вважати залучення до нових соціальних практик юних читачів. Насамперед це проявлялося у тому, що велику увагу журнал приділяв пропаганді нових радянських свят: Дню Червоної Армії, 1 Травня, річниці Великого Жовтня. Не випадково помітно «червоніли» візуально та вербально лютневий, травневий, жовтневий та листопадовий номер. Вони, як правило, були тематичними, присвячувалися новим «комуністичним» святам. Також періодично журнал розповідав про нові, соціально корисні практики: суботники, соцзмагання, збирання вторинної сировини.

Не можна не сказати про ще один прояв ідеологічного впливу на дитячі та юнацькі журнали й газети. А саме більшовицьку політику атеїзму та методи і засоби інтегрування у суспільну свідомість атеїстичних цінностей і постулатів. У цьому контексті для нас є цікавою Постанова ВЦВК і РНК СРСР від 8 квітня 1929 р. «Про релігійні об'єднання» та травнев. зміни до Конституції УСРР розширювали трактування поняття «антидержавна діяльність» стосовно духовенства та віруючих і різко обмежували діяльність релігійних громад.

¹ Раскова М. В гостях у Сталина // Чиж. 1939. № 5. С. 2–6

² Варшавская Л. Как я познакомилась с товарищем Сталиным // Чиж. 1939. № 11–12. С. 1–2

Відтепер було заборонено проведення богослужінь та культових дій поза межами молитовних будинків, здійснення релігійними громадами благодійної діяльності, надання в приватному порядку релігійних знань тощо. Дії священнослужителів, пов'язані з порушенням цих вимог, тепер інтерпретувалися як «антидержавна діяльність»¹. Ставало все очевиднішим, що духовенство й віруючі були поставлені поза радянським суспільством. Лише в 1937 р. в Україні за неповною інформацією органами державної безпеки було репресовано 3 970 осіб за звинуваченням у «церковній та сектантській контрреволюції»².

Яскравим прикладом для нас може послугувати журнал «Юные безбожники», який друкувався протягом 1931-1933 роках. З допомогою публікацій журналу владні структури прагнули презентувати релігійні «чудеса» як обман, реалізований церковними колами у союзі з класовими противниками радянської влади. Цей журнал характеризувався різноманітною інформацією: від історії релігії та атеїзму, природознавства, техніки до атеїстичного руху серед юнацтва в СРСР та за кордоном.³ При прочитанні статей журналу можна виділити три напрями «антирелігійної» агітації. Першим можна назвати, те що через доступні та захоплюючі художні розповіді юним читачам демонструвалася хибність релігійних чудес, їхня зверненість у минуле та неспроможність перед лицем елементарної логіки. По-друге, у науково-популярних статтях дива спростовувалися з наукового погляду. По-третє, вже завербованим безбожникам давалися різні методичні рекомендації щодо організації боротьби з вірою в чудеса, як частини антирелігійної пропаганди у школі, сім'ї та селі.

Антирелігійна діяльність юнацтва не обмежувалась одними розмовами з віруючими. Наприклад, у журнальних статтях доводилося, що релігія завдає шкоди здоров'ю дитини: «небилиці про чудеса», пекло та інше позначаються на

¹ Конституція (Основний закон) УСРР // Збірник законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України. – 1929. – С. 515.

² Нікольський В.М. Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні // Укр. іст. журнал. – 2001. – № 2. – С. 84.

³ Шевченко В.А. Юные безбожники против пионеров. - М., 2009.

вразливих дітях, що веде до порушення сну та неврозів. Тому журнал пропагував здоровий спосіб життя, необхідність дотримання санітарних правил та виконання зарядки кожного ранку¹. Юні безбожники мали стверджувати культ науки на противагу вірі в чудеса. Для боротьби зі знахарством та чаклунством серед юних безбожників організовувалися кампанії з вивчення та збирання лікарських трав².

І, нарешті, ленінська формула, що визначає газету як «колективного організатора», стала основою масових ініціатив та кампаній на всьому історичному шляху піонерського друку, основою для розробки різних суспільно корисних проєктів, участь у яких брали мільйони піонерів країни. Саме у цьому простежується організаторська функція.

Окрему увагу у цьому дослідженні присвячено питанню «мілітаризації» дитячих газет і журналів, яка стала найвиразнішою саме протягом 1930-тих років. Підготовка до війни стала частиною виховання радянських школярів. Розглянуто різноманітні аспекти репрезентації воєнної теми та образу ворога на шпальтах періодики для юного покоління. Ці елементи вбудовувалися в офіційний наратив, з'являлися в партійно-урядових документах, проникали в художні тексти та повторювалися у промовах самих піонерів. В результаті до початку війни ціле покоління сформувало чітке уявлення про те, з ким і за що вони борються і що може статися, якщо вони дозволять собі програти цю війну. Досить цікавим є те, як змінювався образ ворога з часом, якщо на початку 1930-тих років молоде покоління готувалося до зіткнення з капіталістичними країнами та їх буржуазією, то з 1941 року, що є цілком зрозумілим, абсолютним злом стали фашисти та їх лідер.

Першою передумовою підготовки до війни став культ героя Громадянської війни. Хлопці 1920–1930-х років відчували заздрість до бійців, яким пощастило воювати проти білих за щасливе майбутнє радянської держави.

¹ Сегал А. Зимняя зарядка // Юные безбожники. - 1932. - № 9. - С. 22–24.

² Мансветов В. За сбор лекарственных трав и растений // Юные безбожники. - 1931. - № 3-4. - С. 32-34

Радянська публіцистика та офіційна культура всіляко підтримували цю тенденцію. Дітям пропонувалися книги, кінофільми та журнали, присвячені подвигам їх вигаданих ровесників, які, попри юний вік, керували загонами та вигравали битви.

Громадянська війна не була єдиним історичним досвідом, на який орієнтувалися письменники та редактори журналу. Важливим завданням для них виступало поєднання історії СРСР з історією минулих бойових перемог та успіхів дореволюційної Росії. Апеляція до перемог і поразок Російської імперії у війнах стала можливою завдяки поступовому зверненню до імперського дискурсу, що пов'язано зі створенням тимчасової дистанції, за якої вся світова та вітчизняна історія ділиться на «до» і «після» 1917 року. Ілюстрацією до цієї тенденції виступає оповідання «Полтава», в якому описуються події Північної війни та становлення російської армії під керівництвом Петра I¹.

На початку 1930-тих років починають з'являтися сюжети про життя закордоном. Наприклад, на початку 1932 року акцент робився на пригніченні робітників і дітей у капіталістичних країнах, створення нестерпних умов для життя та праці. А з середини 1930-х років з більшою ретельністю проробляються інші теми: засилля шпигунів і зрадників у СРСР, швидкий початок нової імперіалістичної війни.

Окреме місце займає тема Громадянської війни в Іспанії (1936-1939 рр.) журналі друкуються звернення іспанських комуністів, листи солдатських дітей своїм батькам, розповіді про мужність іспанських солдатів та підлість фашистів та бунтівників, які намагаються повалити республіканський режим. Війна в Іспанії розглядалася насамперед як ідеологічна війна, як зіткнення прогресивних сил, провідну роль серед яких грав Радянський Союз, з фашизмом. Прикладом є твір Андрія Некрасова «Советский флаг», який був

¹ Шторм Г. Полтава // Пионер. 1939. № 6. С. 38.

вміщений у журналі «Пионер», в якому розповідається про зіткнення іспанських фашистів із радянськими моряками¹.

У період 1935–1938 років у журналі висвітлюється насамперед тема «внутрішніх ворогів» — троцькістів, зинов'євців, бухаринців. Відповідні статті формують враження про те, що країну з усіх боків оточують вороги, з якими необхідно безжально боротися, щоб вони разом зі своїми лідерами не зробили першого кроку та не почали розвалювати країну зсередини.

Світовий капіталізм малюється не просто ворожою системою, а джерелом внутрішніх загроз для СРСР. Відповідно, внутрішні противники режиму (реальні чи уявні) є не просто опонентами партійної лінії, а наймитами міжнародного капіталу. Дев'ятий номер журналу «Пионер» за 1936 починається статтею, де Троцький, Зинов'єв та Каменєв, представлені як вбивці Кірова, зрадники Батьківщини². На мою думку, стаття про політичне вбивство, що вміщена в дитячому журналі має викликати що найменше великий подив у сучасної людини. Однак цей матеріал є дуже показовим в межах цього дослідження, адже стає зрозумілим наскільки всеосяжною була комуністична пропаганда, та на яких темах вона могла спекулювати, використовуючи зовсім юну аудиторію.

Традиційно СРСР вважав своїми основними зовнішніми ворогами світову буржуазію, імперіалізм та західні країни. Претензії СРСР, як можна скласти зі статей, що друкувалися в дитячих журналах, будувалися по кількох лініях. По-перше, імперські країни репрезентувалися як гнобителі робітничого класу, які не прагнуть забезпечувати нормальні умови для праці та заробітну плату. По-друге, нерідко зустрічається постать «буржуя», який заради своєї вигоди та

¹ Некрасов А. Советский флаг // Пионер. 1937. № 3. С. 76–80.

² Змея раздавлена // Пионер. 1936. № 9. С. 4–5.

вигоди компанії розлучає сім'ю, виснажує дітей на роботі, даючи їм таку ж важку роботу, що й дорослим¹.

Продовжуючи тему «мілітаризації» дитячої періодики для нас стає цікавим такий фрагмент листа піонерів загону імені Серго Орджонікідзе, що був вміщений на сторінках «Пионерской правды» від 24 січня 1937-го року: «Нехай до двадцятиріччя радянської влади на грудях у кожного піонера та піонерки засяють три оборонні значки. Цим ми доведемо, що, люблячи свою Батьківщину, кожен з нас готується хоробро і безоглядно захищати її»². І вже 1938 р. газета звертається до піонерів усіх республік: «Вчися обороняти свою Батьківщину!» та публікує знімок хлопців, у кожного з яких на грудях оборонні значки ГТО: «Будь готовий до праці та оборони», «Будь готовий до санітарної оборони», «Будь готовий до протиповітряної оборони», «Ворошилівський стрілець» та «Ворошилівський вершник». Заклик виявився своєчасним: невдовзі діти допомагали дорослим у роки Великої Вітчизняної війни.

Протягом другої половини 1930-х років відбувається об'єднання тем індустріалізації та війни: вони сприймаються як частина єдиного процесу у зв'язку з цілеспрямованою підготовкою до війни. У зв'язку з цим у журналі «Піонер» стали з'являтися наукові статті про ручні гранати, в яких докладно розповідалося про те, які види бувають, як їх застосовувати, з якої дистанції кидати, і тут же з'являється історія солдата, який знищив противника таким методом з такої відстані³. В результаті відбувається поєднання елементів гри і життєво необхідної в умовах війни інформації.

Показовими є також листи дітей до редакцій різноманітних газет і журналів. Ближче до початку 1940-х років починають з'являтися листи відповідного змісту, діти починають висловлюватися про війну та її швидкий початок, про те, як проходить їх підготовка: «Наш гурток гранатометників росте день у

¹ Зорче, товарищи! // Пионер. 1937. № 5. С. 5

² Пионерская правда. 1937. № 1. С. 3

³ Пионер. 1939. № 1, С. 71.

день. Хлопці почали кидати гранату далеко і влучно. [...]. У наступному листі група членів гуртка юних гранатометників пише: “Ми так захопилися цим, що майже весь вільний час тренувалися у метанні гранати стоячи, лежачи з коліна і сидячи на коні. Ми радимо всім хлопцям Радянського Союзу наслідувати наш приклад”»¹.

Особливостями листів, що друкувалися в журналах, була їх надмірна «правильність», точність викладу думок. Діти ретельно описують, звідки і чому вони пишуть. Таким чином читачів підводили до якогось прийняттого варіанту літературної російської мови, якою мають говорити діти, нав'язуючи одну норму мови, що було з процесом декоренізації, що вводив російську мову як офіційну мову СРСР, а російський народ як титульна нація, що підтримує єдність держави.

Ця риса дозволяє говорити про те, що листи були результатом відбору, коригування та, можливо, редагування з боку журналу. Таким чином листи дітей є одночасно і творчістю дітей, і продуктом пропаганди, оскільки відбиралися найбільш «правильні» чи «нейтральні» (якщо ми говоримо про початок 1930-х років), можливо вносилися правки в мову, стилістику, орфографію, що дозволяє говорити про деяку їхню редактуру.

Підготовка до війни проводиться через гру та неприйняття абсолютного ворога, що концентрує у собі всі ті риси, які не сприймає Радянська держава. Тут же завдяки цим прикладам можна помітити, що колишній акцент на інтернаціональності, дружбі між піонерами з різних країн, актуальне для 1935-1936 рр., зникає з наративу для дітей, що, з цілком зрозумілих причин, є результатом зовнішньої та внутрішньої політики, пошуку ворогів, кількох кампаній проти іноземних підданих або ж людей неслов'янського походження.

Гендерний дискурс повною мірою контролювався державою, адже вона займалася не лише суспільно-політичними питаннями країни, а й приватним

¹ Мязотс О. Война как игра. Детские чтения. №2. С. 106-112, 2015

життя своїх громадян. Зрозуміло, що висвітлення цієї теми залежало від курсу, який визначає партійне керівництво, а він помітно змінювався, якщо порівнювати 1920-ті, 1930-ті та 1940 роки.

1930-ті роки вважаються періодом «великого відступу» від революційної політики стосовно сім'ї, повернення традиціоналістських норм¹. Протягом 1930-1940-х років більшість з прийнятих у попереднє десятиліття законодавчі акти були скасовані. Так, у цей час були закриті жіночі відділи та багато жіночих журналів, до кінця 1930-х по всьому СРСР були ліквідовані трудові комуни, а в 1936 р. ЦВК видала постанову про заборону та криміналізацію абортів. Нові закони не лише докорінно суперечили класичним положенням марксистської теорії щодо звільнення жінки, а й призвели до суттєвого зростання підпільних абортів та материнської смертності, погіршення становища тих жінок, які жили у незареєстрованих шлюбах.

Одночасно жінка мобілізується як працівниця: у період форсованої індустріалізації за низької продуктивності праці. Держава використовує жіночу робочу силу як трудовий ресурс. У цей час скасовуються багато пільг для жінок на виробництві - заборони на роботу в нічні зміни та у важких умовах праці; створюються рухи за опанування жінками чоловічих професій. В той же час чоловік як окремий індивід теж не міг розвивати риси активного і незалежного суб'єкта політичного й суспільного процесу, він був потрібний тоталітарній державі як малозначуща деталь тоталітарної машини. «Подібна політика зближала реальне становище чоловіка і жінки, що, все-таки навряд чи може бути оцінено як повна ліквідація пріоритету «чоловічого» у суспільстві і культурі»².

Експерименти в галузі гендеру відбувалися також і у сфері дитячої ігрової культури, наприклад у 1930-х роках, коли реалізація рівності статей

¹ Здравомыслова Е., Темкина А. Кризис маскулинности в позднесоветском дискурсе // О муже (N) ственности: Сб. статей / Сост. С. М. Ушакин: НЛЮ, 2002. С. 432–35

² Говорун Т. Соціалізація статі як фактор розвитку Я-концепції. Дис. ... докт. псих. наук. – К., 2002

відбувалася через використання ляльок в іграх хлопчиків у дитячих садках Народного комісаріату освіти¹. Безперечний інтерес у цьому відношенні для аналізу політики нової держави представляють настільні ігри, які є додатками до дитячих періодичних видань і набули широкого поширення через доступність для масового читача. Більшість подібних ігор мала ідеологічну або індустріальну спрямованість, виражену вже в самих назвах: «Революція», «Червоні та білі», «Електрифікація», «Дамо сировину заводам», «Подорож на аероплані СРСР» та ін. Також зустрічаються ігри гігієнічного змісту, такі як «За здоровий побут», «Нова гігієнічна гра».

Стає зрозуміло, що якщо ранній період характеризується політичною мобілізацією жінок, то тут ми спостерігаємо щодо жіночого питання мобілізацію індустріальну, коли панує образ «працююча мати». На цьому етапі жінки залучені до всіх сфер праці, у тому числі й традиційно чоловічих, що позначилося і на дитячій ігровій культурі, де відбулося зрушення у бік занять та ігор, що розвивають мужність. Нові тенденції в педагогіці, ґрунтуючись на принципі «знання-навички», привнесли значну дидактичну та утилітарну складову до дитячих періодичних видань. Також варто відзначити, що в більшості популярних на той момент історіях вже з середини 1930-тих років панує тема війни, зброї та спорту, а серед персонажів переважають образи хлопчиків, а жіночі зустрічаються частіше в ролі матері або бабусі або відіграють другорядну роль.

Поступово мілітаризація життя та тісне зіткнення з військовою дійсністю робили гру «у війну» однією з улюблених дитячих ігор цього часу, в яку однаково захоплено починають грати як хлопчики, так і дівчатка. Поступово ці «військові» ігри виявилися чітко вбудованими в сюжетно-рольовий радянський ігровий канон з усіма властивими йому ціннісними установками та

¹ Костюхина М. Записки куклы. Модное воспитание в литературе для девиц конца XVIII – начала XX века. М.: Новое литературное обозрение, 2017. 304 с.

предметними атрибутами¹. Ці ігри стали невід'ємною частиною радянських виховних практик, що мало відбиток і в діяльності піонерської організації з її військово-політичною ідеологією, символами, ритуалами та атрибутами. Вивчення змісту журналу «Дитяча іграшка» дозволяє стверджувати, що воєнна складова займала величезне значення у вихованні молодого покоління, висвітлює прагнення держави мілітаризувати його свідомість. Практично у кожному випуску цього журналу можна знайти зразки військових іграшок – танки, літаки, зенітки, фігурки солдатів тощо².

Статеву рольову (гендерну) освіту й виховання за радянських часів стосувалися в основному не гармонії між статевою взаємодією у межах моделей поведінки, а врахування особливостей юнаків і дівчат у вихованні їх як представників певної статі. Гендерні стереотипи суспільства виступали своєрідним орієнтиром обом статям на формування уявлень про їх призначення у суспільстві, про те, як виконувати традиційні чоловічі та жіночі ролі.

Таким чином, розглянувши розвиток дитячої періодики в УРСР протягом 1930-1940-х років, можна відзначити, що більшість журналів для дітей та молоді цього періоду мали яскраво виражене ідеологічне забарвлення та проголошували своєю метою виховання «людини нового типу». Влада тримала видання під своїм контролем, політичні курси, які впроваджувалися протягом цих років яскраво відбивалися у змісті періодики. «П'ятирічки», колективізація, конфлікти між партійною елітою, пошук внутрішніх ворогів, антирелігійна боротьба – усе ці теми популяризувалися за допомогою преси. Молоде покоління мало бути проінформоване та навчено боротися з «шкідливими елементами» з дитячих років. За допомогою газет і журналів партія готувала свідомих громадян, які стануть опорою чинного державного керівництва, кинувши усі свої сили на благо Батьківщини.

¹ Сальникова А. Безглазая кукла и папин револьвер: ребенок в вещно-предметном мире раннесоветской эпохи // Теория моды. 2008. Вып. 8. С. 119–135

² Скубій, І. В. "Матеріальний світ дитинства та дитячі товари в радянському споживанні в 1920–1930-ті роки." Україна в ХХ столітті: культура, ідеологія, політика.–2017.–Вип 22 (2017): 152-163.

Тема війни в дитячій періодиці 1930-1940-х роках виходить на передній план. Насамперед це було пов'язано з тим, що у світі зростає напруга, зрозуміло, що назріває нова світова війна. За допомогою періодики держава мала підготувати суспільну свідомість до відчайдушного опору, навіть для молодших школярів існували окремі рубрики про використання зброї, орієнтування на відкритому просторі, правила надання медичної допомоги. Проаналізувавши дитячу та юнацьку пресу тих років, стає зрозуміло, які теми були актуальними в зовнішній політиці СРСР.

Дитячі газети і журнали 1930-тих років дещо змінюють курс, щодо виховання хлопців та дівчат. Зрозуміло, що це залежало від державної політики, яка стосувалася жіночого питання та сім'ї. Починають виділятися окремі рубрики та статті для різностатевих читачів. Для дівчат все більше матеріалів про шиття, догляд за рослинами, кулінарію. Для хлопців вміщують матеріали про військову техніку, автомобілі, нові технічні пристрої. Тобто редактори видань фіксують за кожною статтю такі рольові моделі поведінки, яким вона повинна відповідати на думку партійного керівництва. За жінкою закріплюється образ матері, домогосподарки, чоловік же сприймається як захисник та працівник на великому промисловому підприємстві. Тому дитяча періодика починає формувати у дітей відповідне самосприйняття та майбутні норми поведінки в родині та суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ДИТЯЧА ПРЕСА В УРСР ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Дитячі та юнацькі періодичні видання УРСР розвивалися за особливим сценарієм протягом 1941-1945 років, очевидно, що початок Другої світової війни наклав свій відбиток на цей процес. В цей трагічний та екстремальний період воєнні умови яскраво відобразилися на формуванні молодого покоління, від якого залежало майбутнє країни. Очевидно, що в ці буремні роки пропагування комуністичної системи поглядів на шпальтах дитячих видань було вкрай важливим та необхідним, для формування патріотичного світогляду юних читачів, підготовки до наполегливої праці на користь держави та задля її відновлення з руїн.

Повсякденне життя з приходом війни різко змінилося як для дорослих, так і дітей в Радянському союзі. Майже одразу стає зрозуміло, що для перемоги над німецькими окупантами потрібно якнайшвидше консолідуватися. Школярі починають брати участь у різноманітних патріотичних рухах та акціях. Наприклад, в навчальних закладах: збори харчових продуктів та предметів першої необхідності, діяльність «Тимурівських загонів» тощо.

Головними тезами, які пропагувалися на сторінках дитячих газет й журналів були: взаємодопомога, любов до ближнього, повага до старшого покоління, співчуття, взаємодопомога, відповідальність, альтруїзм, патріотизм, працьовитість. Загалом, ці поняття збігаються з ідеологічними настановами кінця 20-30 тих років ХХ століття, однак під час Другої світової війни з'являються нові герої, висвітлюються нові подвиги та здобутки радянської держави. Як зазначає дослідниця Н.І. Маругіна: «Дискурс багатьох дитячих журналів в період війни має в основному наративну національну спрямованість»¹. Важливим є те, що це не були вигадки, всі події, що описувалися на сторінках журналів, реалістично змальовували жахи війни. Цей

¹ Маругіна Н.И. Дискурсивно-тематическая направленность детского журнала XVIII-XX вв. // Язык и культура. – 2011. – № 2

факт викликає деякі питання, а саме чи зовсім правильно вміщувати такі історії для читачів середнього шкільного віку? Адже з точки зору сучасної людини це видається не дуже коректним та правильним щодо виховання дітей, в яких ще не до кінця сформована психіка для сприймання такої інформації.

З метою розвитку позитивних поглядів на життя ще напередодні війни було збільшено чисельність друкованої продукції для юного покоління. Так, лише у 1940 р. в СРСР було випущено 2 тис.162 одиниці шкільних підручників, 1 тис.734 дитячих книг та брошур. У країні виходила велика кількість дитячих видань: «Піонер», «Дружні хлопці», «Юний натураліст», «Піонерія», «Барвінок», «Юний піонер», «Піонерська правда», «Зірка», «Юний ленінець», "Піонер Донбасу". Матеріали видань було присвячено передовикам та активістам різних рухів, що впливало на формування світогляду, ціннісних орієнтирів та майбутніх вчинків на благо Вітчизни¹.

Закріплюється у суспільній свідомості такі поняття як «советский человек», «советский патриотизм», «дружба народов» тощо. Що певною мірою показує створене масове національне самоусвідомлення, й національну ідентичність такого собі радянського зразка. У дискурсивний простір дитячого журналу інтегрується популяризаторська складова, стиль пропаганди, що використовується для мобілізації мас.

Відомо, що у воєнні роки пропагандистський вплив держави на населення посилюється. У межах цього дослідження для нас стає цікавим той факт, що у 1942–1943 роках для обговорення проблем дитячої книги скликаються розширені наради з членів народного комісаріату просвіти, редакційних, бібліотечних, військових працівників, художників та письменників. У 1943 р. Наркомпрос створює художньо-редакційну раду Детгіза (Державне

¹ Удалова, Т. М. Процесс формирования и проявления гражданско-патриотической позиции подрастающего поколения СССР в условиях Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)

видавництво дитячої літератури, створено у 1933 році), на якій плани видавництва обговорювалися письменниками, педагогами та чиновниками.¹

Якщо порівнювати видання початку 1930-тих років із засобами масової інформації напередодні Великої вітчизняної війни, то зміщується акцент з ворогів «внутрішніх» на ворогів «зовнішніх». Тобто раніше молодь націлювали на боротьбу з «куркулями», причиною цього стала колективізація. Преса наводила приклади зразкової дитячої поведінки: піонери «викривали сховане куркульське майно», «викривали ями з хлібом». Приклад цього може послугувати замітка від редакції журналу «Дитячий рух» влітку 1933 р. звернулася до комсомольців, ватажків піонерів із закликом: «на прикладах юних героїв Миті Гордієнка, Микити Сліпка й інших піонерів, що показали себе героями в боротьбі з ворогами колгоспної власності, що відважно стерегли колгоспне добро і затримували злодіїв – куркулів, виховайте юними більшовиками й ваших піонерів»². У наступний період статті у дитячій пресі республіки вихваляли досягнення піонерів, які вистежили підозрілих осіб, що прокралися через кордон і повідомили про це військових або міліцію³. Образи прикордонників, льотчиків стають взірцями та кумирами для молодого покоління.

Перед початком війни в юнацьких газетах й журнал яскраво постає перед нами «культ боротьби», який отримав втілення у воєнізації дитинства. Це не дивно, адже влада розглядала підлітків як майбутніх солдатів, що зобов'язані боронити свою країну. Радянська влада назвала цей процес мілітаризації – «військово-фізкультурною роботою».

¹ Симонова, О. А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х - начало 1950-х / О. А. Симонова // Детские чтения. – 2016. – Т. 10. – № 2. – С. 170-189.

² Юні дозорці більшовицького врожаю // Дитячий рух. – 1933. – №11. – С.5

³ Муратов І. Двоє. Баллада // Піонерія. – 1936. – №12. – С.31; Допоміг хлопчик // Піонерія. – 1938. – №2. – С.26; Піонер допоміг затримати диверсантів // Піонерія. – 1938. – №2. – С. 26; Крижанівський Ст. На західнім кордоні // Піонерія. – 1938. – №5. – С. 35; Пешковський О. Стась // Піонерія –1938. – №10. – С.40.

Особливим фактором у виробництві дитячої періодики також стало значне скорочення кількості друкованих видань, на це вплинули події репресивного характеру, які охопили власне і дитячу літературу, та й інші види мистецтв. Трагічною сторінкою в історії дитячої преси став розстріл у 1937 році Миколи Олейнікова, який був редактором таких чудових видань як «Чиж» і «Ёж», а його унікальний і багатий на ілюстрації журнал «Сверчок» після виходу п'ятого випуску був розкритикований за «наклепи» та «шкідництво» і закритий¹.

Для кращого розуміння й узагальнення провідних тез комуністичної ідеології щодо виховання дітей у воєнний період можна навести цитату, яку у листопаді 1943 року опублікував новий головний редактор Детгіза А.Т. Кононов на засіданні редакційної ради Детгіза: «Ми — біля витоків нової історії... Шлях нашої держави — це утвердження державності та шлях народності в один і той самий час. І ось відбити дух народності в індивідуальних образах - це завдання художників. Виховання патріотизму та національної гордості, людини, наділеної «Ленінсько-Сталінськими рисами»².

Розглянемо на прикладі дитячого журналу «Мурзилка», які теми висвітлювалися у випусках цього видання у воєнні роки. Важливим, є той факт, що не переривався випуск журналу й у Велику Вітчизняну війну. До того, саме у воєнні роки видаваним книгам і журналам приділялася пильна увага, адже друковане слово слугувало потужним засобом агітації, підняття бойового духу, несло надію на світле майбутнє. Так і журнал "Мурзилка" став для школярів молодших класів свого роду "зброєю" у боротьбі з фашистськими загарбниками. У 1942 році вийшло сім випусків тиражем від 135 000 до 170 000 екземплярів кожен, у 1943 та 1944 роках – по вісім випусків.

На сторінках «Мурзилки» за 1941 р. вже у 7 випуску на третій сторінці є стаття від імені генерала-лейтенанта Г. Морозова від 21 червня 1941 року під

¹ Штейнер Е. С. Что такое хорошо. Идеология и искусство в раннесоветской детской книге. М.: Новое литературное обозрение, 2019. 384 с.

² Симонова, О. А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х - начало 1950-х / О. А. Симонова // Детские чтения. – 2016. – Т. 10. – № 2. – С. 170-189

назвою «Весь советский народ встал на защиту родины. Фашисты будут разгромлены! Победа будет за нами!»¹. У ній йдеться про напад німецьких військ, лунають заклики до дисципліни, стимулюють читачів подумати над тим, чим вони можуть допомогти своїй Вітчизні: «помогать матерям дома, старшим на зборе урожая, станут связистами в штабах...». Закінчується ця стаття впевненою фразою: «Подлый враг будет разбит. С именем Сталина мы победим!».²

Крім того, у випусках журналу за 1942 з'явилася рубрика «Календар Вітчизняної війни», в якій публікувалися короткі звіти про успіхи радянських військ, повідомлення про акції на підтримку фронту, звернення вчителів, командирів, військового та партійного керівництва. У журналі містилися ігри та головоломки на військову тематику, а також сатиричні вірші та антифашистські карикатури³. Маленьких помічників закликали збирати лікарські рослини для потреб фронту, розповідали про те, де що росте і яка рослина в якому разі допомагає. Оголошувалися навіть соціалістичні змагання зі збирання лікарських трав⁴.

У 1943 році, у зв'язку з контрнаступом радянських військ під Сталінградом і загальним переломом у ході війни, в журналі стали з'являтися замальовки, пов'язані не лише з війною, а й з мирним життям. З'явилося більше розважальних та пізнавальних матеріалів, що описують світ природи, та присвячених дозвіллю: ребуси, історії про винаходи та іграшки. Частіше стали проводитись конкурси. З'явилася рубрика «Малюкам», у якій друкувалися вірші, казки, оповідання, загадки шрифтом збільшеного розміру найменших читачів⁵. Сам символ Мурзилка з'являвся на сторінках журналу у різній військовій формі.

¹ Весь советский народ встал на защиту родины // Мурзилка. - 1941. - №7. - С. 3.

² Там само.

³ Как фриц пообедал // Мурзилка. - 1942. - №.№ 03-04. - С. 20.

⁴ "К многомилионной армии наших помощников" // Мурзилка. - 1942. - №.№ 03-04. - С. 19.

⁵ Мурзилка. 1943. № 01: Журнал ЦК ВЛКСМ для школьников младших классов- Москва : Молодая гвардия, 1943.- 20 с

У зв'язку із Другою світовою війною велика кількість видавництв була зачинена. У квітні 1943 р. відбувається чергове скорочення тиражів і періодичності газет згідно з постановою РНК СРСР від 22 лютого 1943 р. у зв'язку з гострою нестачею паперу. Як приклад, ми можемо навести популярний серед дітлахів журнал «Жовтень», який припинив свою діяльність у 1941 році, і лише через 4 роки відновив роботу у місті Київ з новою назвою «Барвінок».

Однак все ж таки існували видання, які продовжували друкуватися і в такий неймовірно важкий час. Вже згаданий раніше журнал «Мурзилка» і «Піонер», «Дружные ребята» були одними з небагатьох журналів, випуск яких не був тимчасово призупинений з початком Другої світової війни. У «Піонері» також з'явилися особливі рубрики з приходом війни. Обкладинка журналу була подвійною: зовнішня з використанням кольору і чорно-біла внутрішня. Номери поступово ставали здвоєними. Матеріали журналу за 1941 рік присвячені військовій темі. Особливо цікава рубрика «Школа розвідників», де вміщені повчальні історії для «майбутнього розвідника».

Як на мене, це дуже показово, що у такий важкий період, коли солдати зі зброєю на війні, робітники в цехах у верстатів на заводах працювали для потреб фронту і попри гасла «Все для фронту, все – для Победы» видавалися дитячі газети й журнали, та не лише вони, а також науково-популярні, літературно-художні, мистецтвознавчі, історичні журнали. Наприклад, «Наука и жизнь», «Природа», «Техника молодежи», «Шахматы в СССР», «Литературное образование», «Молодая гвардия», «Искусство», «Искусство кино», «Советская музыка», «Театр», «Вестник древней истории», «Вопросы истории», «Исторический журнал» тощо.

У воєнний період виокремилися характерні риси дизайну журналів: реалізм зображення, використання чорно-білої графіки та фотоілюстрацій, патріотизм у зображеннях, кольорова обкладинка - рідкість, недбалість і схематичність

ілюстрацій. Основними темами були: героїчне минуле, боротьба на фронті, трудовий подвиг в тилу, викриття суті фашизму, віра у перемогу.

У ході висвітлення питання про дитячу періодику 1941-1945 років, не можна не вмістити цитату з журналу «Пионер», що правда вона виходить за хронологічні рамки цього дослідження, однак є вкрай показовою. Для ілюстрації відносин між СРСР та Третім рейхом можна навести фрагменти статті, опублікованої в третьому номері журналу «Пионер» за 1937 рік, «Чи існують вищі та нижчі людські раси». Ця стаття стала своєрідним маніфестом проти нацизму, в зневажливій та саркастичній манері пояснивши, чому думка нацистів є помилковою, лженауковою та небезпечною для Радянського Союзу: «Кто лучше и умнее: немцы или англичане, русские или евреи, грузины или итальянцы, индейцы или французы?...Какой народ лучше и какой хуже — глупый и нелепый вопрос! Но есть сейчас страна, где этот вопрос разбирается всерьез и где выдумана даже целая «наука»... о высших и низших людях! Эта страна — фашистская Германия...Фашисты — самые зверские враги рабочего класса. Они больше всего заинтересованы в том, чтобы посеять рознь среди рабочих»¹. Після прийняття пакту Молотова-Ріббентропа Німеччина на якийсь час перестає з'являтися в номерах журналу як основний агресор.

Для повноцінного розкриття питання необхідно також зважати не лише, на ті тексти, які друкувалися з боку редакторів того чи іншого журналу чи газети, а й на зворотний зв'язок від їх читачів. Насамперед це є важливим джерелом для вивчення цієї теми, а також такі рубрики не такі заполітизовані, та майже позбавлені пропаганди. З них ми можемо дізнатися про що думали тогочасні діти та підлітки, їхнє ставлення щодо подій та явищ, які їх оточують. Так от, наприклад, в газеті «Пионер» існувала рубрика «Пошта», до якої надходили різні листи. Уривок одного з них: «Мне эта игра понравилась. Но это была только игра, а ведь нам придется воевать по-настоящему, и враги у нас — подлые и злые фашисты. И мы должны быть сильными и смелыми, чтобы

¹ Биховский А. М. Вказаний твір // Пионерія. – 1937. – №2. – С.31;

победить их. Сейчас я сдаю нормы на значок юного ворошиловского стрелка. У меня будут 3 значка»¹. Або ще наприклад: «Наш кружок гранатометчиков растет изо дня в день. Ребята стали бросать гранату далеко и метко. Мы так увлеклись этим, что почти все свободное время тренировались в метании гранаты стоя, лежа, с колена и сидя на лошади. Мы советуем всем ребятам Советского Союза последовать нашему примеру» — пишуть члени гуртка юних гранатометників².

Спрямованість журналу на дитячу аудиторію визначила методи, розраховані на дитячу емоційну психіку: головними жертвами фашистів були діти – однолітки читачів; відразу після опису жахливих умов життя в імперіалістичному світі йшов текст, основний зміст якого полягало у вихвалянні ЦК ВКП(б), Сталіна та партійного керівництва, завдяки яким радянські діти можуть проживати щасливе та безтурботне дитинство. Однак часто до читача зверталися зовсім не як до дитини, і піонер починав звикати до думки, що в нього, як у дорослого, є обов'язки, які потрібно виконувати. У цьому йому могли допомогти поради старших товаришів або визнаних авторитетів, які на сторінках журналу ділилися із молоддю своїм життєвим досвідом.

Виникає питання: така пропаганда допомогла дітям психологічно та фізично впоратися із реальними жахливими днями під час Другої світової війни чи навпаки травмувала їх світогляд? Наскільки це було ефективно? Чи справді випробування війною після такої агітаційної роботи не було таким несподіваним для них?

На мій погляд, досить цікавим і актуальним постає перед нами питання гендерної орієнтованості дитячих та підліткових газет і журналів в період Другої світової війни. Варто розуміти, що процес соціалізації поєднує в собі

¹ Морозова Т. Военная игра // Пионер. 1941. № 2. С. 75.

² Занегин М. Карманная артиллерия // Пионер. 1939. № 1. С. 72.

засвоєння культурних норм разом із соціальними ролями, а разом із ними й гендерні.

Як на добре відомо, то радянський період характеризується розподілом ролей чоловіка як годувальника родини, соціальний статус якого залежить від професійної діяльності, і жінка, яка також працює, але й несе основну відповідальність за побут та дім. Такі гендерні ідентичності або можемо назвати їх «стереотипи» ми відчуваємо на собі і зараз.

В УРСР особливий акцент робили, на вихованні саме молодого покоління, яке мало стати фундаментом нової соціалістичної держави, тобто дитину розглядали як такого собі «будівника» нового ладу. Журнали та газети за радянських часів були найдоступнішим і найпопулярнішим джерелом інформації та пропаганди для радянських дітей.

Гендерний порядок (система соціальних взаємодій між статями, організована за формальними та неформальними правилами) у 1917–1991 рр. формувався і насаджувався державою, тобто мав етакратичний характер. Створення «нової жінки» та «нового чоловіка», нових відносин між статями почалося в перші дні радянської влади і надалі йшло шляхом залучення жінок до суспільного виробництва та політичного життя, державного регулювання сім'ї, формування дискурсів, що інтерпретують жіночність та мужність¹.

Маючи запропоновану Є.А. Здравомисловою та А.А. Темкіною періодизацію гендерного порядку в СРСР, можна виділити умовно три етапи:

- період експериментів у сфері сімейно-шлюбних відносин (1918–1930 роки), або період політичної мобілізації жінок;
- період тоталітарної андрогінії (1930-ті – середина 1950-х років), або період економічної мобілізації жінок;

¹ Здравомыслова Е.А., Тёмкина А.А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. 768 с.

- період лібералізації гендерної політики (середина 1950-х – кінець 1980-х років). Варто розуміти, що як і будь-яка періодизація, ця є умовною, однак для кращого розуміння будемо спиратися на неї. На кожному з цих етапів зміни гендерних установок відбивалися на сторінках дитячої та підліткової преси.

У 1930-тих роках відбувається «великий перелом» гендерного порядку, якому відповідає традиціоналістський підхід у політиці сімейно-шлюбних відносин: підвищення статусу шлюбу, заборона абортів, соціальна підтримка материнства, заборона реєстрації батьківства позашлюбних дітей. У зв'язку з цими змінами зміцнюється гендерний образ жінки, яка має дві соціальні ролі: працівниця та мати. У 1930 році навіть була опублікована офіційна декларація Сталіна про те, що «жіноче питання» вирішено, після чого були ліквідовані «женотделы».

Позаяк держава розпочинає розвиток нового агітаційного напрямку опанування жінками чоловічих професій (трактористки, льотчиці, водія громадського транспорту), тобто сфери нежіночої (у традиційному розумінні) праці. Нові зміни гендерного порядку торкнулися також школи шляхом запровадження в 1943 році роздільної освіти замість спільного навчання дітей обох статей¹. Не виключено, що цей крок був введено для більш ефективного впровадження військово-патріотичної освіти для хлопчиків, який отримав актуальність вже до кінця 1930-х років.

Під час війни значно скоротилася кількість журналів, а в тих, що продовжили друкувати, ми не виявимо ігор або матеріалів для творчості окремо хлопчиків або дівчаток. У журналах цього періоду не зустрічаються і барвисті додатки для вирізання та настільних ігор, а «ігровий», якщо так можна сказати, матеріал представляє практичні інструкції для створення предметів побуту: «Набори для шитья», «Самый простой компас», «Украшим елку сами» та інші. Також дитячі журнали рясніють корисними практичними порадами, такими як «прочная

¹ История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. акад. РАО.

штопка чулок», «как сделать лыжные ботинки непромокаемыми» или «как клеить резину» тощо.

Орієнтація на фізичне та спортивне виховання спричинила появу постійних рубрик з гімнастичними вправами, а також з шаховими завданнями, які згодом проіснують протягом багатьох десятиліть до кінця радянського періоду. У дитячих журналах з'являється багато матеріалу для розвитку логіки та мислення в ігровій формі: ребуси, кросворди, «плутанини», лабіринти, загадки та історії в картинках, які у сучасних періодичних виданнях для дітей є основною складовою.

Панівною є тема війни, зброї та спорту, а серед персонажів переважають образи хлопчиків, жіночі ж зустрічаються частіше у ролі матері чи бабусі чи грають другорядну роль.

Підсумовуючи розділ, можна стверджувати, що періодичні видання, які друкувалися протягом 1941-1945 років мали певні особливості, їх міст віддзеркалював тяжкі умови життя під час воєнних років, яких зазнали і дорослі, і діти.

Комуністичний дискурс отримав нові специфічні риси, уся увага була зосереджена на вихованні таких рис характеру як патріотизм, працелюбність, здатність до самопожертви, співчуття. Це було необхідними вміннями для отримання перемоги над фашистськими загарбниками. Тому ці речі активна пропагувалися на сторінках дитячих газет й журналів. Відбувається так звана «мілітаризація/воєнізація дитинства», оскільки маленьких громадян сприймали як майбутніх захисників держави.

Видавнича справа також зазнала удару з боку Другої світової війни: велика кількість видань припинили друк на деякий час, а інші й взагалі закрилися назавжди. Однак, ті видання, що залишилися на магазинних полицях замайоріли новими рубриками, що були пов'язані з темою війни. Дизайн також

зазнав змін: переважав чорно-білий друк, кольорові обкладинки стали рідкістю, простежується реалізм у зображеннях.

Гендерний аспект також зазнав певних трансформацій з приходом війни. Активно пропагувалися нетипові для жінки професії, які до цього вважалися чоловічими, це зрозуміло, адже в тилу було обмаль робочих рук через мобілізацію. Стає поширеною концепція про «безстатевого» громадянина радянського союзу, який не зважаючи на фізичні особливості працює на користь держави задля її перемоги та порядку. Однак, не зважаючи на це, у дитячій й підлітковій пресі переважають чоловічі образи і зображення, оскільки акцентується увага на їх героїзмі, досить часто на прикладах окремих солдатів навчають інших.

Часописи для дітей та підлітків, які видавалися протягом Другої світової війни є досить корисним джерелом для вивчення цього періоду, вони допоможуть для кращого розуміння повсякденного життя звичайних людей в цей буремний період і до того ж оцінити зміни у політиці партії.

РОЗДІЛ 3. ГАЗЕТИ Й ЖУРНАЛИ ДЛЯ ДІТЕЙ ТА ПІДЛІТКІВ У 1945-1950-ТИХ РОКАХ

По закінченню Другої світової війни на території СРСР, та Української Радянської Соціалістичної Республіки зокрема, розпочався активний процес відновлення всіх сфер економічного життя країни. Було покладено величезні сили на відбудову міст, відновлення промисловості та налагодження життя суспільства, яке неабияк постраждало й виснажилося протягом попередніх років війни.

Відомо, що економіка підпорядковувалась зовнішньополітичним та ідеологічним програмам, тому насамперед активно розвивалась сфера військово-промислового комплексу, яке здебільшого відбувалось за рахунок інших галузей. Нарощування військового виробництва й мілітаризація УРСР відбувалися на руїнах.

У перші повоєнні роки в УРСР політичний режим дещо стабілізується, простежується майже повне підпорядкування радянських республік московському центру. Спостерігається ріст авторитету цієї країни з-поміж інших, присутність радянських військ у Східній Європі сприяло приходу до влади комуністичних режимів у Болгарії, Угорщини, Румунії, Польщі, Чехословаччини, Югославії, Албанії. Політика «залізної завіси», яка активно впроваджувалася Радянським Союзом призвели до «холодної війни».

У такий непевний та досить напружений період важко було б уявити, що дитяча періодика продовжувала видаватися, ба більше мала попит. Велика кількість видань після закінчення Другої світової війни відновили свою діяльність та продовжували дивувати й повчати своїх читачів. У післявоєнні роки малеча УРСР забезпечувалась періодикою, що мала близько десятка найменувань. Це газети «Зірка», «Юный ленинец», «Пионерская правда» та такі журнали, як «Барвінок», «Дружные ребята», «Пионер», «Мурзилка», «Вожатый» та інші. Хоча кількість назв журналів була більшою, ніж газет,

проте тираж вони мали достатньо невеликий. Наприклад, наклад журналу «Мурзилка» у 1946 році становив лише 6000 примірників проти 50 000 «Юного ленинця»¹.

Комуністична ідеологія та вплив партії на дитячу та юнацьку пресу залишився досить вагомим. Про це свідчить те, що у своїй діяльності після війни видавництва орієнтувались на доповідь Жданова та постанову Оргбюро ЦК ВКП(б) «Про журнали “Зірка” та “Ленінград”» від 14 серпня 1946 р., в якому йшлося: «Радянський лад не може терпіти виховання молоді в дусі байдужості до радянської політики, в дусі безідейності. Завдання полягає у тому, щоб допомогти державі правильно виховати молодь, відповісти на її запити, виховати нове покоління бадьорим, що вірить у свою справу, таким, що не боїться перешкод»². Тобто зберігається сформоване у 1930-тих роках багаторівнева система ідеологічного контролю за друком, що в свою чергу зобов'язує автора чи редактора триматися чітких рамок дозволеного у своїй роботі.

У зазначений період таке поняття як «радянське дитинство» починає міфологізуватися, ця конструкція перетворюється в пропаганду створену для міжнародного впливу партійної верхівки для країн-ворогів, що стає особливо необхідним в умовах «холодної війни». Тим самим підносячи престиж Радянського Союзу як захисника прав дитини у всьому світі, що підкреслювало досягнення соціалізму. Все чіткіше формулювалася концепція «радянської людини»: стійкі, витривалі, вольові, віддані Батьківщині та партії громадяни, у вихованні яких особливу роль грала праця. У ці роки посилювалися дисциплінарні та режимні вимоги до виховання дітей у дитячих закладах.

Досить показовим є резолюція XII з'їзду ЛКСМУ від 10-14 грудня 1946 року, в якій йшлося про низький ідейно-політичний і літературно-художній рівень

¹ Колесова Л. Н. Детские журналы Советской России. 1917-1977 / Л. Н. Колесова. Петрозаводск, 1993. 148 с.

² Симонова О.А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х – начало 1950-х гг.) // Детские чтения. 2016. № 2. Вып. 10. С. 170–189.

юнацької преси, а саме про недостатнє висвітлення політики більшовиків, обмежену кількість матеріалів про досягнення Батьківщини, нечасту публікацію матеріалів з історії держави та партії. Особливо відзначались дитячий журнал «Барвінок», газети «Зірка» і «Юный ленинец», які, на думку комсомольського керівництва, стояли осторонь від життя школи та піонерської організації та не відповідали на запити юних читачів¹.

Відомо, що у 1946 році було проголошено четверту п'ятирічку, яка була спрямована на відновлення та покращення народного господарства СРСР після Другої світової війни. Основне господарсько-політичне завдання п'ятирічки було сформульовано І. В. Сталіним 9 лютого 1946 року: «відновити постраждалі райони країни, відновити довоєнний рівень промисловості та сільського господарства і потім перевершити цей рівень більш-менш значних розмірах». У межах цього дослідження цікаво простежити, чи відбивалася ці події на сторінках дитячих газет та журналів. Опрацювавши джерела, було з'ясовано, що достатньо багато статей було присвячено цій темі, наприклад «Завод мощных турбин», «Производственные победы шахтеров» тощо².

У багатьох журналах оспівувалась могутність, велич та першість Радянської держави з-поміж інших, що знову ж таки є яскравим відбитком тієї політики, яку проводила верхівка країни. Зустрічаються статті та замітки про наукові відкриття та нові винаходи радянських вчених та інженерів. Наприклад, у «Піонерській правді» у випуску за 1950 рік зустрічається матеріал про видатного співвітчизника О.О. Попова, який винайшов радіо, яке пізніше буде невіднятим атрибутом в кожній радянській родині³.

Характерним є те що, у повоєнний період дитяча та юнацька періодика бере курс на підвищення «корисних» занять у своїх читачів, орієнтуючись на практичні навички. Нові тенденції у педагогіці, засновані на принципі «знання

¹ ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966 / За ред. О. С. Капто. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. — 667с.

² Юный ленинец. — 2 випуск, - ст. 3., — 1948. — 9 янв.

³ «Пионерская правда», - 2 випуск, - ст. 3., 1950 р.

– навички», привнесли значну дидактичну та утилітарну складову у дитячі періодичні видання. Матеріал журналів нерідко включає практичні інструкції для створення предметів побуту: «Набори для шиття», «Найпростіший компас», «Прикрасимо ялинку самі» та ін., рясніє корисними практичними порадами¹. Аналізуючи зображення дітей як головних героїв ілюстрацій у дитячих журналах сталінського періоду, ми бачимо, що їх найчастіше супроводжують такі атрибути, як зброя, протигази, знаряддя праці, спортивне спорядження. Також нерідко ми продовжуємо зустрічати серед дитячих атрибутів прапорці та транспаранти.

Значна частина матеріалів в дитячих журналах та газетах була присвячена видатним державним діячам, образ яких мав надихати молоде покоління. Про це свідчать такі лозунги: Ты знамя Ленина несешь, дорогой Сталина идешь...»². Публікації, наприклад, знайомили дітей із корисним якостями (систематичність, організованість, акуратність та інші), потрібними у будь-якій роботі, якими володів «великий Ленін». Не менш популярним жанром були спогади різних людей про зустріч із ним та захоплення його постаттю.³ Та звісно протягом 1945-1950 років у центрі уваги був Сталін, якому завдячувала за щасливе і безтурботне дитинство чи не уся малеча Радянського Союзу. В різноманітних виданнях на перших сторінках досить часто прикрашає портрет вождя.

Окреме місце починають займати статті про героїзм та відданість піонерів, звичайних школярів, які проявили себе під час Великої Вітчизняної війни. Цих героїв-однolitків ставили у приклад, виховуючи у читачів патріотичні відчуття й готовність віддати своє життя за Батьківщину. Беззаперечними взірцями для наслідування ставали історії про звитяжний подвиг вірних патріотів, що

¹ Сазоненко М. А. Гендерный аспект в детской игровой культуре советской эпохи на примере детских журналов (1920–1980 годы) // Художественная культура. 2020. Вып. 1. С. 393–412.

² Николаев В. Советская литература для детей в послевоенные годы // Вопросы детской литературы. 1957 год. М.: Гос. изд-во дет. лит. Министерства Просвещения РСФСР, 1958. 253 с.

³ Стасова Е. Так работал Владимир Ильич / Е. Стасова // Вожатый. — 1945. — № 1. — С. 3–5.

створили підпільну організацію «Молода гвардія» та героїчно боролися проти німецьких загарбників. Цікавим було те, що більшість статей на подібні теми були присвячені в більшості тому, якими були Олег Кошевий, Уляна Громова, Сергій Тюленін та інші у дитинстві¹.

Будівництво комунізму, час мирного будівництва є головними напрямками дискурсу дитячого журналу в післявоєнний період. На сторінках дитячих журналів міститься інформація про діяльність піонерського загону, шкільного класу, надаються нові орієнтири у вихованні ідеалів комуністичного руху. Відновлення зруйнованих міст – важлива тема номерів журнальної періодики дітей. У цей період простежується розвиток наративно-публіцистичного спрямування журналу, «з ще більшою повнотою і силою розкрився величний образ героя-трудівника, багатогранний та яскравий характер радянської людини – свідомого та переконаного будівельника комунізму, стійкого борця за мир, свободу та щастя всіх народів світу»².

Досить цікава статистика розміщена в праці Фатеева А.В. «Сталинизм и детская литература в политике номенклатуры СССР (1930-е - 1950-е годы)». У січні-квітні 1948 року «Піонерська правда» отримала лише 1% листів з політичних та наукових питань – 328 штук. Листи з літературних і мистецтвознавчих проблем займали третє місце - 12% кореспонденції - після проблем шкільного та піонерського життя (35%) та відповідей на ребуси, загадки (42%). Завдяки цим підрахункам можна досить точно зрозуміти інтереси дітей 10-13 років³.

Показовою є також позиція очільника «Детгизу» К. Піскунова, який пояснював редакції дошкільної (!) літератури: «Діти повинні відчувати себе часткою радянського народу і вже у цьому віці отримати поняття про ворогів».

¹ Холмов М.И. Становление советской журналистики для детей. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. 208 с.

² Николаев В. Советская литература для детей в послевоенные годы // Вопросы детской литературы. 1957 год. М.: Гос. изд-во дет. лит. Министерства Просвещения РСФСР, 1958. 253 с.

³ Фатеев А.В. Сталинизм и детская литература в политике номенклатуры СССР (1930-е - 1950-е годы) Москва: МАКС Пресс, 2007. — 344 с.

Редакції класичної літератури він пропонував «пронизать аппарат классических произведений идеей борьбы с космополитизмом (поддерживать патриотический национализм)», в сучасній белетристиці «нельзя упускать из виду острую идеологическую борьбу двух систем», а в науково-пізнавальній літературі закликав до ««не отгораживаться и от мировой науки, но так, чтобы была ясна ее классовая сущность»¹.

Еволюцію партійних вимог до дитячої літератури можна простежити з прикладу військової теми. Вже з кінця 1940-х років. молодіжні організації висувують дитячим письменникам вимоги розширювального тлумачення патріотизму: «Эта тема все еще трактуется почти исключительно в связи с Отечественной войной. Достаточно сказать, что среди областных изданий в 1948 г. нет ни одного прозаического произведения, говорящего о трудовых подвигах советских людей в дни послевоенного восстановления страны и почти ничего о работе в тылу во время войны»². Короткочасний відхід військової теми знову змінюється її насадженням: у 1950 р., коли міжнародна обстановка була близька до передвоєнної, військової теми надається особливого значення. У довідці ЦК ВЛКСМ від 10 січня 1950 р. затверджувалося, що радянська література виховала покоління людей, які стали героями війни 1941–1945, чії подвиги, своєю чергою, є основою для виховання молоді³.

У комсомольській мові опису зберігалася військова лексика: у довідці ЦК ВЛКСМ перераховуються «бойові першочергові завдання нашої літератури для дітей», дитяча література покликана «ідейно озброювати підростаюче покоління» «на фронті вирішення цих завдань»⁴.

¹ Симонова О.А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х – начало 1950-х гг.) // Детские чтения. 2016. № 2. Вып. 10. С. 170–189.

² Федосеева Т. К. Московский Дом детской книги и его деятельность в области библиографии и пропаганды детской литературы. Дипломная работа. М., 1969 // ОР ИМЛИ РАН. Ф. 636. Оп. 4. Ед. хр. 177. Л. 9.

³ Заключение о выполнении Детгизом плана издания детской художественной литературы на 1954 г. // ГАРФ. Ф. 2306. Оп. 72. Д. 4280. Л. 26.

⁴ Симонова О.А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х – начало 1950-х гг.) // Детские чтения. 2016. № 2. Вып. 10. С. 170–189

Відбиток воєнних років яскраво простежується ледве не в кожній газеті та дитячих журналах. Жахливі роки війни вплинули на кожного громадянина Радянського Союзу, особливо на дітей та юнацтво. Трагічні події, які змінили долю та світогляд суспільства не могли не впливати на зміст тогочасної періодики.

Показовим стає те, що номери від 1945 року стають ілюстрацією Перемоги, пам'яттю про грізні роки і про повернення до мирного життя, безхмарне дитинство, про повернення дітям – дитинства через гарні, такі рідні розповіді та казки, які треба слухати та читати дітям. З п'ятого номера журналу «Мурзилка» в 1945 році висвітлюється тема Перемоги, а далі - в наступні роки в журналі дивовижно швидко відбувається повернення до звичайної дитячої тематики, ніби й не було війни¹. Країна хотіла швидше вийти зі втрат, залікувати рани, завдані війною, і насамперед чергу це було необхідно дітям. Все їхнє навколишнє життя з болем від втрат близьких, каліцтвами, ранами, бідністю, недоліком у всьому насущному не давало забути про війну, що щойно відгріміла, а улюблений журнал ніс посмішку, відпочинок від турбот, безхмарність.

Проблеми повоєнного повсякденного існування змушували багатьох дітей та підлітків рано починати працювати. З одного боку, у радянській концепції дитинства посильна праця розглядалася невід'ємною частиною підготовки трудових ресурсів для народного господарства. З іншої - у 1940-ті рр. дитяча і підліткова праця не була просто засобом радянської соціалізації, оскільки нерідко примусово використовувався у промисловості та сільському господарстві через постійну нестачу людських ресурсів.

Після закінчення Другої світової війни відбулося багато змін у сфері сімейної політики та гендерних питань. Серед характерних рис гендерного порядку

¹ Архів Мурзилки. Том 1: История страны глазами детского журнала. 1924-1954. М.: ТриМаг, 2014. – С.119-171.

повоєнного періоду дослідники виділяють «мобілізацію жінки на службу державі та партії різними шляхами як репродуктивної одиниці та як робочої сили»¹, «формування системи жорсткого контролю репродуктивної сфери» з метою збільшення народжуваності»². Багато авторів пов'язують докорінні зміни у державній сімейній політиці з прийняттям Президією Верховної Ради СРСР 8 липня 1944 р. Указу «Про збільшення державної допомоги вагітним жінкам, багатодітним та самотнім матерям, посилення охорони материнства та дитинства, про встановлення вищого ступеня відзнаки – звання “Мати-героїня” та установа ордена “Материнська слава” та медалі “Медаль материнства”»³. Указ встановлював обов'язкову державну реєстрацію шлюбу, складну процедуру шлюбозлучного процесу, заборона встановлення батьківства щодо дітей, народжених поза шлюбом.

Під впливом роздільного навчання, введеного в 1943 р., що проіснував до 1954 р., гендерні уявлення набули більш виразних обрисів. З одного боку, за інерцією колишніх років пропагувався гендерний егалітаризм, коли зі сторінок журналів та газет про дітей писали здебільшого нейтрально, використовуючи спільні, «безстатеві» формулювання. З іншого – реалії роздільного навчання вимагали просування конкретніших поведінкових ідеалів: дівчаток – майбутньої матері та господині, хлопчиків – захисників Батьківщини. Передбачалося, що така організація навчально-виховної роботи потребує врахування особливостей фізичної природи статей, відповідно до яких має здійснюватись підготовка хлопчиків та дівчаток до праці та практичної діяльності. Крім того, автори реформи вважали, що роздільне навчання

¹ Здравомыслова, Е. А. Государственное конструирование гендера в советском обществе / Е. А. Здравомыслова, А. А. Темкина // Журнал исследований социальной политики. – 2003. – Т. 1, № 3/4. – С. 299-321.

² Мельникова, О. О. Социальная политика в сфере репродуктивного здоровья и институционализация заботы в советский и постсоветский период / О. О. Мельникова // Вестник Томского государственного университета. Философия. Социология. Политология. – 2011. – Вып. 1 (13). – С. 52–59.

³ Днепровская, А. А. Образ советской труженицы в первое послевоенное десятилетие (по материалам специальных женских изданий) / А. А. Днепровская // Вестник Омского университета. – 2011. – № 1. – С. 91–98.

сприятиме зміцненню дисципліни та усуне «не завжди здорові взаємини» між протилежними статтями¹.

У дитячому житті соціальні інститути (дитячі сади і школа) займають чільне місце, а в літературі починає розвиватися жанр шкільної повісті з її сюжетами, персонажами і символами. З'являються різні форми позакласної роботи: палаци та будинки піонерів, станції юних техніків та юних натуралістів, музичні, художні та спортивні школи. Демографічна криза післявоєнного періоду призводить до зміни гендерного порядку в радянській державі, що породжує поділ за гендерною ознакою занять та ігор для дітей. Актуалізація образу жінки-матері, берегині домашнього вогнища, яка відбувається після війни та посилюється до пізнього радянського часу, відбивається і в дитячій ігровій культурі. На сторінках дитячих журналів цього періоду ми часто зустрічаємо вирізьблених паперових ляльок та одяг для них. Публікуються також викрійки одягу, м'яких іграшок, рецепти, модні та практичні поради з хатнього господарства . У журналах «Піонер», «Вогнище» з'являються спеціальні рубрики з шиття та різних видів рукоділля. Дівчата все частіше постають в образі домогосподарок з відповідними атрибутами – посуд, ляльки, шиття та ін.

Отож, дослідивши дитячу періодику УРСР повоєнних років було висвітлено питання про нові напрямки та головні теми комуністичної пропаганди, якою дитячі газети й журнали були глибоко просякнуті. Особливої уваги також заслуговує тема про те, як саме жахи Другої світової війни відобразилась на сторінках дитячої та юнацької преси. Які питання залишилися головними, а що відійшло на другий план. Зрозуміло також, що риторика стосовно гендерного питання по закінченню воєнних дій змінилася, так як і сімейна політика в СРСР загалом. Головним завданням було проаналізувати та порівняти як змінювалися висвітлення цих проблем в періодиці протягом 1941-1945 років та після Другої світової війни.

¹ Гончарова Г.Д. Период раздельного обучения в СССР в 1943–1945 гг. и его отражение в литературе и кинематографе. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 28 с.

Очевидно, що кількість джерел є досить великою та неможливо їх всіх опрацювати, однак основні тенденції у розвитку дитячої та юнацької періодики протягом 1945-1950-тих років були досліджені. Зрозуміло, що кількість та сила комуністичної ідеології була тільки збільшена, поступово розвивався «культ» Сталіна. Пропаганда ніяк не зменшилась, а навпаки утвердилась ще міцніше. Дитячі видання були просякнуті ідеями швидкого відновлення міст та господарства в цілому, в багатьох статтях пояснювали дітям та підліткам про важливість «п'ятирічних планів», закликали неповнолітніх громадян працювати на користі держави. Після того як закінчилася війна, образ «жінки – трудівниці», яка до цього була залучена на промислових підприємствах в тилу, виконуючи здебільшого традиційно чоловічу роботу через відсутність вільних робочих рук, постає в іншому амплуа - матері. Основними завданнями якої є ведення домашнього господарства та підвищення народжуваності, адже демографічні втрати після війни були величезні. Відповідно в журналах та газетах все більше з'являється поділ рубрик та статей за статевим принципом.

ВИСНОВКИ

Періодична преса є важливим джерелом для вивчення радянської доби. Протягом 1930-1950-тих в УРСР відбувається остаточне формування та стандартизація періодичних видань. Саме в цей період відбувається бурхливий розвиток преси, її популяризація у суспільстві. Газети й журнали для дітей та підлітків не стали винятком, їх зміст та оформлення остаточно утверджуються та набувають спільних рис, таких як: пропагування комуністичній ідеології, контрольованість з боку партії, директивний характер, насиченість радянськими символами у візуальних та текстових матеріалах, чітку виховну функцію, що мала на меті генерувати «людей нового типу».

Підбиваючи підсумки дослідження «Періодичні видання для дітей та підлітків в УРСР (1930-1950-ті рр.)» можна зробити кілька висновків. Періодичні видання для дітей та підлітків, що друкувалися у цей період можна поділити на два види, а саме газети («Пионерская правда», «Ленинские искры», «Юний пионер») і журнали («Більшовиченята», «Жовтень», «Піонерія»).

В свою чергу вони різнилися за віковим призначенням: преса для молодших школярів («Жовтень» «Мурзилка», «Чиж») журнали для середнього шкільного віку («Весела бригада», «Ёж») та періодика для підлітків («Пионерская правда»). За тематичним спрямуванням преса поділялася на пізнавальну, розважальну, навчальну, художню, суспільно-політичну, наукову. Для цього періоду також характерне розмаїття жанрових форм матеріалів періодики: статті, репортажі, листи читачів, оперативна інформація, хроніка, наукові нариси, історичні розвідки, повідомлення, художні твори, фейлетони.

Важливо також розрізняти загальносоюзні видання («Мурзилка», «Пионерская правда») та періодику, що друкувалася на території УРСР («Жовтень», «Піонерія»). Загальносоюзні видання видавалися російською мовою, а такі видання як «Жовтень», «Весела бригада» та «Піонерія» друкувалися українською мовою, що було характерним для видань на території

УРСР. Однак журнал «Піонерія» та «Барвінок» з 1950 року починають виходити двома мовами: українською та російською. Одна з найстаріших газет для дітей та підлітків «Юный пионер» протягом усього свого існування друкувалася виключно російською мовою.

Періодичні видання для дітей та підлітків відрізнялися від звичайної преси, насамперед стилістичним оформленням (використання більш спрощеної лексики, необтяжливі текстові форми), великою кількістю візуального матеріалу, що сприяло більш легкому розумінню вміщеної інформації, обов'язкове виховне спрямування матеріалів. Необхідністю навчальних компонентів у періодиці, а також наявністю власне дитячих розважальних рубрик та ігор, наприклад загадки, фотозагадки, ребуси, шаради, кросворди тощо, макетів для моделювання іграшок.

Загалом було опрацьовано декілька видань, такі як: «Більшовиченята» (Київ, 1924–1931 рр.), «Піонерія (1930–1990 рр.; виник внаслідок злиття журналів «Червоні квіти» та «Більшовиченята»; спочатку друкувався у Харкові, а згодом у Києві), «Весела бригада» (Харків, 1931–1937 рр.; у 1937 році об'єднаний з журналом «Піонерія»), «Жовтень» (Харків, 1928–1941рр.; відновлює друк в Києві у 1945р. під новою назвою «Барвінок»), «Юный пионер» (Харків, існував протягом 1922-1991 рр.; з 1944 по 1991 рр. отримав назву «Юный Ленинец»), «Мурзилка» (Москва, з 1924 року), «Ёж» (Ленінград, 1928-1935 рр.), «Чиж» (Ленінград, 1930–1941рр.), «Весёлые картинки» (Москва, з 1956 року).

Аналіз змісту періодики для дітей та підлітків 1930-тих років засвідчує, по-перше, відбувається певна уніфікація журналів та газет, пропагування комуністичної ідеології є наскрізним для кожного видання. По-друге, періодична преса стає невіддільним атрибутом повсякдення радянської людини. «Культ боротьби» виходить на передній план, це видно по матеріалах про «внутрішніх ворогів» держави, учасників Громадянської війни, збільшення рубрик про зброю та фізичну підготовку. Окремими важливими питаннями у

цей період стали: формування культу вождів, антирелігійна пропаганда, ворожість до капіталістичних країн, перехід до традиційних норм у питаннях сім'ї. Активно підіймаються питання про розвиток важкої промисловості, будівництво нових заводів та шахт. Окрім цього досить часто зустрічаються матеріали про користь колективної праці, колгоспи та їх переваги, це свідчить, що у періодичних виданнях яскраво відображались державні курси радянської влади, впливаючи на зміст періодичних видань.

Періодика для дітей та підлітків, що виходила у світ протягом 1941-1945 років була присвячена питанням боротьби з окупантами, патріотизму, та самопожертви. Спостерігається значне зниження тиражів, деякі газети і видання припиняють видаватися під час війни, що було пов'язано зі складним економічним становищем. Наприклад, під час війни закривається видання «Жовтень», хоча «Мурзилка» не припиняла друкувати свої випуски. Стає очевидним, що зміщається увага з «внутрішніх ворогів», на «зовнішніх», маленького читача сприймають як майбутнього солдата, образ жінки з приходом війни також змінюється, популяризуються «нетипові» жіночі професії, опанування яких дало можливість організувати працю в тилу і забезпечення фронту, однак на сторінках преси все одно переважає образ чоловіка-солдата. Досить часто зустрічаються замітки про події на фронті, пояснення про сутність фашизму. Після успішних контрнаступальних дій, у 1943 році на сторінках журналів та газет починають з'являтися більш звичні теми побутового характеру.

Преса для дітей і підлітків, що публікувалася після закінчення війни (1945-1950-ті рр..) перш за все порушувала питання про відбудову та подолання наслідків війни. Досить швидко починають відновлюватися видавництва, тих газет і журналів, що протягом війни не друкувалися. Зберігається контроль над виданнями, пропагування комуністичної ідеології продовжується. Популярними є теми про будівництво, майбутнє утвердження комунізму, звеличення Батьківщини як головного переможця над фашизмом.

Запроваджується тренд на практичні знання та навички, увага зосереджується на технічних та наукових інноваціях. Властивими для періодиці того часу були оповідання та замітки про героїв війни, партизанську боротьбу, перебіг визначних битв. У мирний час знову актуалізується образ жінки-матері, берегині дому, що активізує поділ рубрик на «дівочі» та «хлопчачі».

В результаті дослідження стає зрозуміло, що преса є яскравим відображенням своєї доби. Величезна кількість цінної інформації розміщена на її сторінках, що може допомогти у вивченні багатьох аспектів суспільно-політичного життя минулих поколінь.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. "К многомилионной армии наших помощников" // Мурзилка. - 1942. - №.№ 03-04. - С. 19
2. «Пионерская правда», - 2 выпуск,- ст. 3., 1950 р.
3. Архив Мурзилки. Том 1: История страны глазами детского журнала. 1924-1954. М.: ТриМаг, 2014. – С.119-171.
4. Весь советский народ встал на защиту родины // Мурзилка. - 1941. - №7. - С. 3.
5. Допоміг хлопчик // Піонерія. – 1938. – №2. – С. 26;
6. Заключение о выполнении Детгизом плана издания детской художественной литературы на 1954 г. // ГАРФ. Ф. 2306. Оп. 72. Д. 4280. Л. 26.
7. Занегин М. Карманная артиллерия // Пионер. 1939. № 1. С. 72.
8. Как фриц пообедал" // Мурзилка. - 1942. - №.№ 03-04. - С. 20.
9. Крижанівський Ст. На західнім кордоні // Піонерія. – 1938. – №5. – С. 35;
- 10.ЛКСМ України в рішеннях з'їздів та конференцій. 1919–1966 / За ред. О. С. Капто. — К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969. — 667с.
- 11.ЛКСМУ України в рішеннях з'їздів і конференцій. 1919-1966 рр. / за ред. О.С. Капто. –К.: Вид-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1969 р.
- 12.Морозова Т. Военная игра // Пионер. 1941. № 2. С. 75.
- 13.Муратов І. Двоє. Баллада //Піонерія. – 1936. – №12. – С.31;
- 14.Мурзилка. 1943. № 01: Журнал ЦК ВЛКСМ для школьников младших классов- Москва : Молодая гвардия, 1943.- 20 с.
- 15.Пешковський О. Стась // Піонерія –1938. – №10. – С.40.
- 16.Піонер допоміг затримати диверсантів // Піонерія. – 1938. – №2. – С. 26;
- 17.Стасова Е. Так работал Владимир Ильич / Е. Стасова // Вожатый. — 1945. — № 1. — С. 3–5.
- 18.Юні дозорці більшовицького врожаю // Дитячий рух. – 1933. – №11. – С.5
- 19.Юный ленинец. – 2 выпуск,- ст. 3., — 1948. — 9 янв

20. Богатирчук, К. О. Повсякденне життя дітей і підлітків шкільного віку в Українській РСР (друга половина 60-х – перша половина 80-х рр. XX ст.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук 07.00.01 / Катерина Олександрівна Богатирчук ; [наук. кер. Т. А. Стоян] ; М-во освіти і науки України ; Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. - Київ, 2017. – 21 с.
21. Вернигора Н. М. Роль періодичних видань для дітей у формуванні мовних навичок // Стиль і текст. — К., 2005. — Вип. 6. — С. 164—167.
22. Видавнича справа та редагування в Україні: постаті і джерела (XIX – перша тр. XX ст.): Навч. посіб./За ред. Н.Зелінської. – Львів:Світ, 2003. – 612 с.
23. Владимиров В. А. Історія української журналістики (1917–1991): Навч. посіб. / В. А. Владимиров. — К.: МАУП, 2007. — 174 с.
24. Гогохія Н. Т. Суспільство і діти // Українське радянське суспільство 30-х рр. XX ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. Ред. С. В. Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012.
25. Гончарова Г.Д. Период раздельного обучения в СССР в 1943–1945 гг. и его отражение в литературе и кинематографе. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 28 с.
26. Давидченко Т. «Типологічне обличчя» дитячих газет та журналів (1775—1991 рр.) // Творчі та організаційні особливості функціонування сучасного медійного простору : зб. наук. пр. / Нац. університет «Києво-Могилянська академія» ; Галицький інститут імені В'ячеслава Чорновола. — Тернопіль ; Львів : ЛА «Піраміда», 2008. — Т. 2. — С. 174—179.
27. Днепроvская, А. А. Образ советской труженицы в первое послевоенное десятилетие (по материалам специальных женских изданий) / А. А. Днепроvская // Вестник Омского университета. – 2011. – № 1. – С. 91–98.
28. Животко А. Історія української преси : навч. посіб. / Аркадій Животко. — К. : НВЦ «Наша культура і наука», 1999. — 360 с.

- 29.Здравомыслова Е.А., Тёмкина А.А. 12 лекций по гендерной социологии: учебное пособие. СПб.: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2015. 768 с.
- 30.История педагогики и образования. От зарождения воспитания в первобытном обществе до конца XX в.: учеб. пособие для пед. учеб. заведений / под ред. акад. РАО.
- 31.Іванюк С. Випробування дитинством // Сучасність. — 1992. — № 3. — С. 173—177.
- 32.Келли К. Маленькие граждане большой страны; интернационализм, дети и советская пропаганда// НЛЮ.2003.№ 60. С. 218.
- 33.Колесова Л. Н. Детские журналы Советской России. 1917 1977 / Л. Н. Колесова. Петрозаводск, 1993. 148 с.
- 34.Коляда Н. М. Дитяча періодика як засіб науково-педагогічної комунікації в розвитку й популяризації теорії та практики дитячого руху // Освіта Донбасу. 2009. № 2.
- 35.Коротич К. В. Вияви дискурсу влади в українській радянській дитячій пресі 20–30-х років XX століття // Актуальні проблеми слов'янської філології: Лінгвістика і літературознавство. 2009. № 20. С. 396.
- 36.Кусий Л. Видання Михайла Таранька для дітей та молоді (1919—1939 рр.): джерелознавчий аспект // Зб. праць науково-дослідного центру періодики. — Львів, 2003. — Вип. 11. — С. 76—83.
- 37.Литовська М. Радянські періодичні видання для дітей 1920–1940-х і проблема трансформації ідеологічних пріоритетів // Сучасність. — 1998. — № 4. — С. 170—177.
- 38.Маругина Н.И. Дискурсивно-тематическая направленность детского журнала XVIII-XX вв. // Язык и культура. — 2011. — № 2.
- 39.Марченко Н. П. «Текст для дітей» як форма самоусвідомлення та трансформації суспільства / Н. П. Марченко. — 2011.
- 40.Нагорна О. М. Ретроспективний аналіз становлення і розвитку дитячої періодичної преси в Україні (з кінця XIX ст. до 1991 року) // Актуальні

- проблеми слов'янської філології: Лінгвістика і літературознавство. 2009. № 20. С. 382–393.
41. Николаев В. Советская литература для детей в послевоенные годы // Вопросы детской литературы. 1957 год. М.: Гос. изд-во дет. лит. Министерства Просвещения РСФСР, 1958. 253 с.
42. Огар Е. Дитяча книга в українському соціумі (досвід перехідної доби) : моногр. / Емілія Огар. — Львів : Світ, 2012. — 320.
43. Огар Е. Українське книго- та пресознавство для дітей (спроба загального огляду) // Зб. праць науко-во-дослідного центру періодики. — Львів, 2002. — Вип. 10. — С. 260—277
44. Пугач А. До питання методології дослідження періодичної преси / А. Пугач // Зб. наук. праць Педагогічні науки. Вип. 40. — Херсон : ХДУ, 2005. — С. 110–115.
45. Сазоненко М. А. Гендерный аспект в детской игровой культуре советской эпохи на примере детских журналов (1920–1980 годы) // Художественная культура. 2020. Вып. 1. С. 393–412.
46. Сергій К. Дитрух в педагогічних журналах / К. Сергій // Дитячий рух. — 1925. — № 2. — С. 55.
47. Сидоренко Н. М. Здобутки і прорахунки преси для дітей в Україні / Н. М. Сидоренко, О. О. Дубецька // Актуальні проблеми теорії соціальних комунікацій : збірник наукових праць / НПУ імені М. П. Драгоманова. — К., 2017. — Випуск VI «Журналіст, видавець і редактор: проблеми фахової діяльності». — С. 18-31
48. Сидоренко О. В. Преса для дітей національних меншин у Радянській Україні (20-30-ті рр. ХХ ст.) // Журналістика: науковий збірник / Гол. ред. кол. В. Різун. Київ: Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Інститут журналістики, 2013. № 37).
49. Симонова О.А. Детская книга в фокусе влияния (конец 1940-х – начало 1950-х гг.) // Детские чтения. 2016. № 2. Вып. 10. С. 170–189.

- 50.Симонова, О. А. Детская книга в фокусе влияний (конец 1940-х - начало 1950-х / О. А. Симонова // Детские чтения. – 2016. – Т. 10. – № 2. – С. 170-189.
- 51.Стадницька Ю. В. Роль галицької дитячої періодики 20 30-х рр. ХХ ст. у становленні української пізнавальної літератури : автореф. дис. ... канд. наук із соц. комунікацій : 27.00.05 / Юлія Василівна Стадницька. — Київ : Б. в., 2009. — 20 с. (КНУ ім. Тараса Шевченка, дата захисту : 07.12.2009.
- 52.Старченко Т. Духовна орієнтація дитячих журналів України початку ХХ століття // Образ. —К., 2002. — Вип. 3. — Ч. 2. — С. 18—23.
- 53.Тимофеева И. Н. Роль журнала «Пионер» в развитии советской детской литературы (1924—1932 годы): дисс. ... канд. пед. наук. Л., 1954.
- 54.Трачук Т. А. Розвиток журналістичнознавчих досліджень в Україні протягом 30–80-х років ХХ століття.
- 55.Удалова, Т. М. Процесс формирования и проявления гражданско-патриотической позиции подрастающего поколения СССР в условиях Великой Отечественной войны (1941-1945 гг.)
- 56.Українська дитяча література / За ред. Кіліченко Л.М. – К.: Вища школа, 1984. – 216 с.
- 57.Фатеев А В. Сталинизм и детская литература в политике номенклатуры СССР (1930-е - 1950-е годы) Москва: МАКС Пресс, 2007. — 344 с.
- 58.Федосеева Т. К. Московский Дом детской книги и его деятельность в области библиографии и пропаганды детской литературы. Дипломная работа. М., 1969 // ОР ИМЛИ РАН. Ф. 636. Оп. 4. Ед. хр. 177. Л. 9.
- 59.Холмов М.И. Становление советской журналистики для детей. Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1983. 208 с.
- 60.Штейнер Е. С. Что такое хорошо. Идеология и искусство в раннесоветской детской книге. М.: Новое литературное обозрение, 2019. 384 с.

- 61..Furst J. Stalin's Last Generation: Youth, State and Komsomol, 1943-1953: PhD Thesis, London School of Economics, 2003; Furst J. Prisoners of the soviet self// Europe-Asia Studies. Vol. 54. №3.2002. P. 353-375.
- 62.. Dunstan J. Soviet Scholling in the Second World War. N.Y., 1997.
- 63.Holms L. School and Schooling under Stalin, 1931-1953// Educational reform in post-Soviet Russia : legacies and prospects/ edited by Ben Eklof, Larry E. Holmes, and Vera Kaplan. London and New York, 2005. P. 56-101.
- 64.Fitzpatrick S. Tear off the masks!: identity and imposture in twentieth-century Russia. Princeton: Princeton University Press, 2005.
- 65.Davies S. Popular Opinion in Stalin's Russia: Terror, Propaganda, and Dissent, 1934 - 1941. Cambridge, Cambridge University press, 1997; Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life n Extraordinary Times. Soviet Russia in the 1930s. Oxford, Oxford University Press, 1999.
- 66.Hoffman David L. Mothers in the Motherland: Stalinist Protonalism in its Pan-european Context // Journal of Social History. Fall. 2000. P. 35-54.
- 67.Dunham V. In Stalin's Time: Middleclass values in Soviet fiction.Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
- 68.Boterbloem K. Life and Death under Stalin: Kalinin Province, 1945-1953. Montreal: McGill- Queen's University Press, 1999; Dunham V. In Stalin's Time: Middleclass values in Soviet fiction.Cambridge: Cambridge University Press, 1976.
69. Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and the Restoration of the Stalinist System after World War Second .Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
- 70Weiner A. Making Sense of War: The Second World War and the Fate of the Bolshevik Revolution. Princeton: Princeton University Press, 2001.

РЕЗЮМЕ

До бакалаврської дипломної роботи
«Періодичні видання для дітей та
підлітків в УРСР (1930-1950-ті рр.)»

Бакалаврська дипломна робота присвячена дослідженню періодичних видань для дітей та підлітків в УРСР, що виходили друком протягом 1930-1950-тих років. Через призму таких газет і журналів як «Піонер», «Чиж», «Мурзилка» тощо можна простежити зміни у внутрішній політиці радянської України та як вони відбивались на змісті періодичних видань, як діяла комуністична пропаганда, краще зрозуміти повсякденність радянської дитини.

У роботі ставляться такі завдання для вивчення: феномен пропаганди, використання періодики як інструменту поширення певної ідеології. Тема війни, що активно використовувалась на сторінках дитячої преси, воєнізація суспільної свідомості, вплив війни на молоде покоління. Гендерний аспект, різниця у вихованні дівчат та хлопців в СРСР, державна політика щодо цього питання.

Проаналізувавши дитячу періодику 1930-1940-тих років можна стверджувати, що протягом цього періоду комуністична ідеологія посідала провідне місце в дитячій пресі. Держава використовувала пресу як інструмент впливу та виховання молодого покоління відповідно до політики партії. Пропаганда не зменшувалася і протягом наступних періодів, лише риторика змінювалася відповідно до нових державних програм.

Процес «воєнізації» дитячої преси можна поділити на декілька періодів: початок 1930-тих рр. - пошук внутрішнього ворога, підкреслення небезпеки з боку капіталістичних країн; кінець 1930- початок 1940-х рр. – акцент на політичній напрузі у світі, перед початком нової війни, підготовка дитячої свідомості до воєнних дій. Після 1945-1950- доба звеличення героїв війни, оспівування відчайдушних вчинків партизанів, канонізація вищого державного

керівництва та генералітету, висвітлення радянського народу як одноосібного переможця над фашизмом.

Що стосується гендерного питання, то можна стверджувати, що 1930-ті роки вважаються періодом «великого відступу» від революційної політики 1920-тих стосовно сім'ї до пропагування традиційних цінностей сім'ї. Під час Другої світової війни помітно зростає роль жінки, оскільки саме вони працювали в тилу і були змушені опанувати навіть ті професії, що традиційно вважалися чоловічими. Після 1945-року знову спостерігається поворот до більш консервативного погляду на питання сім'ї та ролі чоловіка й жінки у суспільстві.

Таким чином, розглянувши розвиток періодичних видань для дітей та підлітків в УРСР протягом 1930-1950-тих років, можна відзначити, що більшість журналів та газет цього періоду мали яскраво виражене ідеологічне забарвлення та проголошували своєю метою виховання «людини нового типу». Виховання такої «нової людини» мало починатись саме з дитячого віку. Влада тримала видання під своїм контролем, політичний курс, а також його зміни яскраво відбивалися у змісті періодики.

SUMMARY

Title: " Children and teenagers' periodicals in the Ukrainian SSR in the1930s-1950s"

Vodoshnyak K.Y. student of History School

The article is devoted to the study of children and teenagers' published periodicals in the Ukrainian SSR in the1930s-1950s. It is possible to trace the changes in the domestic policy of Soviet Ukraine and how they were reflected in the content of periodicals like "Pioneer", "Chizh", "Murzilka", etc. These newspapers and magazines influenced the content of periodicals and showed the effect of communist propaganda. It is possible to better understand the everyday life of a Soviet child.

The study includes the following tasks: the phenomenon of propaganda and the use of periodicals as a tool for sharing the ideology; the widely used theme of war on the pages of the children's periodicals, the militarization of social consciousness and the impact of war on the generation of young people; the gender aspect, the difference in the education of girls and boys in the USSR and the state policy on this issue.

Characteristic features of children's periodicals were analyzed. They showed that during the 1930s and 1940s, communist ideology played a leading role in the children's periodicals. The state used the periodicals as a tool to influence and educate the next generation of young people in accordance with party politics. Propaganda did not decrease during the next period, and only the rhetoric changed in accordance with the new state programs.

The process of "militarization" of the children's periodicals can be divided into several periods: the beginning of the 1930s - searching for an internal enemy and paying attention to the danger of capitalist countries; the late 1930s - early 1940s – the emphasis on political tension in the world before a new war and preparation of children's consciousness for war; the 1945s-1950s - the era of glorification of war heroes and acts of partisans, canonization of the top state leadership and generals and highlighting of the Soviet people as a single winner over fascism.

To come up with the gender issue, the 1930s are shown as a period of "great retreat" from the revolutionary family policy of the 1920s to the promotion of traditional family values. During the Second World War, the roles of women greatly increased, because they worked in the rear and were forced to master even those professions that were traditionally considered male. After 1945, there was a return to a more conservative view of the family and the role of men and women in society.

In conclusion, the development of children and teenagers' periodicals in the Ukrainian SSR in the 1930s -1950s highlighted that most magazines and newspapers of this period had a pronounced ideology and declared their goal to raise a "new type of person". The education of such a "new person" should have started in childhood. The government kept the publication under its control. The policy as well as its changes were shown in the content of the periodical.